

Macedonian Studies Journal

Periodical of the Australian Institute of Macedonian Studies
Melbourne, Australia

2024 – Special Edition Issue 2

Περιοδική Έκδοση Μακεδονικών Σπουδών

Publication Name: Macedonian Studies Journal

Copyright: Australian Institute of Macedonian Studies

Owner & Publisher: Australian Institute of Macedonian Studies
Melbourne, Victoria, Australia

Website: www.aims.edu.au

Email: info@aims.edu.au

Online ISSN: 2204-3128

Print ISSN 2204-311X

Year: 2024

Table of Contents

Board of Directors and Editorial Committee	4
Ελληνική Λαογραφία, Λαογράφοι, Ελληνικός Πολιτισμός, Παράδοση, Ελληνική Λαϊκή Τέχνη	8

Board of Directors and Editorial Committee

George Lioukas (Editor and IT Convenor), Anastasios M. Tamis (President), Christina Kotsifaki-Saris (Vice President) Panagiotis Gogidis (Secretary), Theofani Karabatsas (Chair), Anastasios Panagiotelis, Christina Despoteris, Makis Kasnaxis, Evan Binos (Treasurer), Terry Stavridis, Nikos Papakonstantinou, Dimitra Flessas and Vasilis Sarafidis.

Αναγνώριση / Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω με ευγνωμοσύνη και εκτίμηση τον Διευθυντή του Ι.Τ. του AIMS, Γιώργο Λιούκα, για τις πολύτιμες συμβουλές και την υποστήριξή του στην δημοσίευση αυτού του άρθρου.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον Πρόεδρο του AIMS καθώς και τα αξιότιμα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του AIMS για τη συγκατάθεσή τους να δημοσιεύσω μέρος της εργασίας μου, “Το Παραδοσιακό Εργόχειρο των Ελληνίδων της Μεμβούρνης” (2006), στο επιστημονικό περιοδικό του AIMS, the Macedonian Studies Journal.

Μύριες ευχαριστίες και αναγνώριση ,χρεωστώ στα αγαπημένα μου παιδιά, Γιώργο/ Κατερίνα, Αντώνη /Χρυσή για την πολύτιμη στήριξη, την κατανόηση και την αγάπη τους.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στους Έλληνες και Ελληνίδες αποίκους της Μεμβούρνης που δέχτηκαν να λάβουν μέρος στην έρευνα αυτή. Οι ουσιαστικές πολιτιστικές αναφορές τους για την παράδοση, τα έθιμα και τη λαϊκή τέχνη (οι οποίες θα δημοσιευτούν σε άρθρο με θέμα την Παραδοσιακή Ελληνική Γυναικεία Χειροτεχνία σε προσεχές τεύχος του Περιοδικού). Οι αποθηκευμένες γνώσεις τους θα μείνουν για πάντα φυλαγμένες με δέος στην ψυχή μου ως ιερά κειμήλια που «διατηρούν ζωντανή τη συλλογική μνήμη» και αναβιώνουν δυναμικά την πολιτιστική μας κληρονομιά που, λίγο πολύ, όλοι γνωρίζουν, αλλά λίγοι συνειδητοποιούν και παραδέχονται.

Ευχαριστώ,

Θεοφανή Καραμπάτσα

Πρόλογος

Συχνά στην πορεία της διαβίωσης και στις σχέσεις των ανθρώπων ακούγονται οι λέξεις Λαογραφία, Λαϊκός Πολιτισμός, Παραδοσιακή Λαϊκή τέχνη, Παραδοσιακό εργόχειρο. Τετριμμένες έννοιες αλλά ασαφείς για το πολύ κοινό.

Πάντοτε είχα την επιθυμία να αναφερθώ και να ερευνήσω το παραδοσιακό εργόχειρο. Στην προσπάθειά μου να καταπιαστώ και να το μελετήσω σκέφθηκα να ερευνήσω κατά πρώτον τις ιδέες και τα πιστεύω των λαογράφων, ανθρωπολόγων στις εποχές που ο καθένας έζησε, να ερευνήσω τα δικά τους πιστεύω και έχοντας αυτά τα εφόδια θα μπορούσε η έρευνά μου να είναι περισσότερο ακριβής και πλησιέστερα στον παράγοντα άνθρωπο, και στο ρυθμό της ζωής και στα πιστεύω του διαχρονικά.

Η έρευνα με βοήθησε να προσεγγίσω και να εκμαιεύσω συμπεράσματα όχι μόνον σχετικά με το τι υπάρχει στην πόλη της Μελβούρνης που ζω, σε ποια κατάσταση βρίσκεται, και σχετικά με την θέση και τον ρόλο που το παραδοσιακό εργόχειρο διαδραματίζει στο σχηματισμό εθνικής και ενωτικής συνείδησης στο διασπορικό Ελληνισμό, σε σχέση με το εδώ, και πως βρέθηκε εδώ, στο χώρο της εποίκησης αλλά και στο εκεί χώρο της προέλευσης.

Η Μελβούρνη, πρωτεύουσα της πολιτείας της Βικτώριας, χαρακτηρίζεται ως το δεύτερο μεγάλο εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο της Αυστραλίας, καλύπτοντας το κεντρικό Νότιο γεωγραφικό διαμέρισμα της χώρας.

Όπως κάθε μεγαλούπολη αγκαλιάζει εποίκους από διάφορες χώρες της Υδρογείου με διαφορετικές και ποικιλόμορφες πολιτιστικές υποδομές. Έποικοι με καταγωγή από τα διαμερίσματα της Ελλάδας καθώς και από την Ανατολική Ρωμυλία-Θράκη(σημερινή Βουλγαρία). Αίγυπτο, Τουρκία, Μικρά Ασία, Κύπρο, ήλθαν στην Αυστραλία, στα τρία κύρια στάδια της μετανάστευσης Ελλήνων στην Αυστραλία. Κατά τους (Τάμης 2004, De Stoop 1996, κ.α.)

Η μετανάστευση στην ιστορία των Ελλήνων, είναι ένα ,<διάσπαρτο και συνεχές φαινόμενο> που διεκδικεί την αρχή της από την 3η χιλιετία (Tsounis, 1971, στο Bottomley, *After the Odyssey*, 1976:18).

Από τους 270,000 Έλληνες μετανάστες οι οποίοι έφθασαν στην Αυστραλία από το 1947-1974, τα 48% εγκαταστάθηκαν στη Μελβούρνη <την πόλη με την ισχυρότερη εθνογλωσσική συγκρότηση της χώρας> (Τάμης, 2004:71). Οι Ελληνίδες της διασποράς έφεραν μαζί τους τα «προικιά » τους για τις πρώτες ανάγκες της εγκατάστασής τους ρουχισμό ιδιωτικής χρήσης, αλλά και για τον εσωτερικό διάκοσμο του σπιτιού, και ότι δήποτε μπορούσαν να μεταφέρουν στις κασέλες τους, όπως παραδοσιακά εργόχειρα, (κεντήματα, υφαντά κτλ.).

Η προίκα της μετανάστριας Ελληνίδας ήταν όχι μόνον κατασκευασμένα από τα δικά της χέρια αλλά και από τα χέρια της μητέρας της και της γιαγιάς της.(Leontis 1995}, επομένως χειροτεχνήματα δύο ή τριών γενεών. Κατά συνέπεια, η Ελληνίδα έποικος

εκούσια ή ακούσια, με α παραδοσιακά εργοχειρά της έγινε φορέας λαϊκού πολιτισμού και παράδοσης, και συνεπώς μια διαχρονική γέφυρα πολιτισμού ανάμεσα στον τόπο της αποδημίας και της εποίκησης, (Μέγας 1979:143-144) αφού τα λαϊκά καλλιτεχνήματα και η λαϊκή τέχνη, είναι ένας σημαντικός παράγοντας πολιτισμού, ακόμη και από κοινωνιολογική, αισθητική και οικονομική άποψη (Χατζημιχάλη 1931:17).

Στο παρελθόν έχουν γίνει προσπάθειες ώστε να μελετηθεί ο Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός στην Αυστραλία, αναφορικά με την προφορική λαϊκή παράδοση. Όπως δημοτικά τραγούδια, Μουσική, χορός, ανέκδοτα, παροιμίες κ.α.(Chatzinikolaou & Gauntlett, 1993:201,203).

Στο χώρο όμως της μελέτης του παραδοσιακού εργοχείρου {υφαντού ή κεντητού} δεν φαίνεται να υπάρχει επιστημονική βιβλιογραφία. Ίσως γιατί η μέχρι τώρα προσπάθεια η εργοχείρου οποία έχει καταβληθεί από τους Αυστραλιανούς Κυβερνητικούς φορείς για την μελέτη του παραδοσιακού εργοχείρου ήταν μηδαμινή ή σχεδόν ανύπαρκτη (όπως αναφέρει η Gwenda Beed 1993:18), και η μέχρι τώρα μεμονωμένη προσπάθεια συλλογής των παραδοσιακών αντικειμένων είχε ιδιωτικό χαρακτήρα.

Άλλωστε στη Μελβούρνη το 1998 στις 12 Νοεμβρίου εγκαινιάστηκε Μουσείο Μετανάστευσης το οποίο πιστεύεται ότι θα είναι ο θεματοφύλακας του Λαϊκού Πολιτισμού σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον όπως αυτό της Μελβούρνης.

Θεοφανή Καραμπάτσα – Μελβούρνη, Μαΐου 2024

Ελληνική Λαογραφία, Λαογράφοι, Ελληνικός Πολιτισμός, Παράδοση, Ελληνική Λαϊκή Τέχνη.

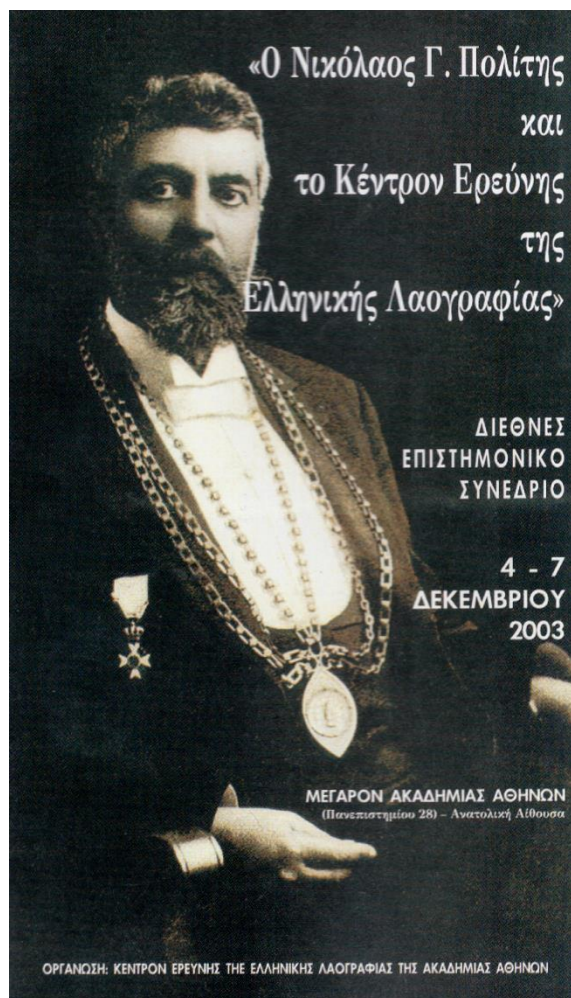
Θεοφανή Καραμπάτσα

Σύνοψη

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η ανασκόπηση της ιστορίας της Λαογραφίας στην Ελλάδα και η ανάπτυξη της ως πλαίσιο κατανόησης και προσδιορισμού της ελληνικής παράδοσης, πολιτισμού και παραδοσιακής τέχνης.

Λέξεις-κλειδιά: Ελλάδα, Λαογραφία, Παράδοση, Πολιτισμός, Τέχνη

Εισαγωγή

ΔΥΝΑΜΙΚΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΝΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

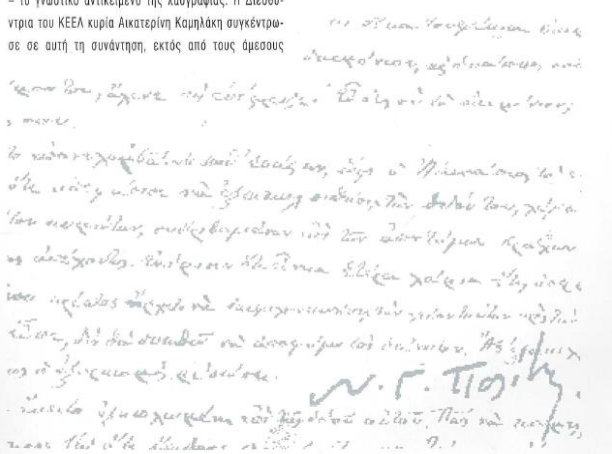
ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ "Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας"

Μεγάλο γεγονός για την επιστήμη της λαογραφίας στην Ελλάδα ήταν το Συνέδριο που διοργάνωσε, από τις 4 έως τις 7 Δεκεμβρίου 2003, το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, με την ευκαιρία της μεταστέγασής του στο κτίριο που απέκτησε με δωρεά του Ιδρύματος Βουδούφη, επί της οδού Ηπίτου 8, στην Πλάκα. Στο νέο του κτίριο το ΚΕΕΛ, το σημαντικότερο ερευνητικό ίδρυμα της χώρας μας στον τομέα της λαογραφίας, θα μπορέσει αποτελεσματικότερα να στεγάσει τις συλλογές του και να αναπτύξει τις δραστηριότητές του.

Το συνέδριο ήταν αφιερωμένο στη μνήμη του ιδρυτού του ΚΕΕΛ, του Ν. Γ. Πολίτη, που ήταν συγχρόνως και εκείνος που εγκαθίδρυσε – και ονομάτισε στα ελληνικά – το γνωστό αντικείμενο της λαογραφίας. Η Διευθύντρια του ΚΕΕΛ κυρία Αικατερίνη Καμηλάκη συγκέκρωσε σε αυτή τη συνάντηση, εκτός από τους άμεσους

συνεργάτες της, ερευνητές και πανεπιστημιακούς δασκάλους από τον χώρο της λαογραφίας και των συγγενών επιστημών, 60 συνολικά, για να συζητήσουν για την προσοπικότητα και την επιστημονική σκέψη του Ν. Γ. Πολίτη καθώς και για τις διαδικασίες συγκρότησης του ΚΕΕΛ, αλλά και για τις διαδικασίες συγκρότησης του ΚΕΕΛ, αλλά και για άλλων ιδρυμάτων που ιδρύθηκαν την ίδια περίοδο και στο ίδιο πνεύμα. Σε αυτό το πλαίσιο, η κυρία Αίψα Άντζακα, Συνέφορος του Τμήματος Εθνικών Παραδόσεων και Λαογραφικού Αρχείου και του Τμήματος Παραρτημάτων, έκανε ανακοίνωση με θέμα "Η ίδρυση του Λυκείου των Ελληνίδων και η ελληνικότητα".

Το συνέδριο κατέδειξε την ευρωπαϊκή και διεθνή εμβέλεια της προσωπικότητας του Ν. Γ. Πολίτη αλλά και τη δυναμική του ΚΕΕΛ, με το οποίο το ΛτΕ ελπίζει να έχει στο μέλλον την ευκαιρία να συνεργαστεί στενότερα.

Εικόνα 1 - Νικόλαος Γ. Πολίτης - Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο 4-7 Δεκεμβρίου 2003 Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας

Αρχή και Πατέρας της Λαογραφίας, ο Νικόλαος Γ. Πολίτης (1909), ο οποίος θεωρείται και Πατέρας της Ιστορίας της Λαογραφίας στην Ελλάδα, που και συγχρόνως εγκαθίδρυσε και ονομάτισε στα Ελληνικά, το γνωστό αντικείμενο της Λαογραφίας. Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης στηρίζει τον ορισμό του, στις κατά παράδοση πράξεις και ενέργειες του ψυχικού και Κοινωνικού βίου του λαού. (Το Διεθνές Συνέδριο, κατέδειξε την Ευρωπαϊκή και Διενή Εμβέλεια της προσωπικότητας του Νικολάου Γ. Πολίτη).

Ανάμεσα στο Πάνθεον των Λαμπρών επιστημόνων / μελετητών της Ελληνικής Λαογραφίας, ο κάθε ερευνητής δεν μπορεί να μελετήσει την Ιστορία της Ελληνικής Λαογραφίας, αν δεν σταματήσει, και με δέος ερευνήσει τις πηγές και τους Λαμπρούς μελετητές λαογράφους που θεμελίωσαν την επιστήμη της Ελληνικής Λαογραφίας η οποία Λαογραφία είναι η Πύλη εισόδου αξιών, για κάθε άνθρωπο που επιθυμεί να γνωρίσει τον εαυτό του, την ταυτότητά του αλλά και τις ρίζες της γενιάς του.

Μέσα από αυτή τη μελέτη της Ελληνικής λαογραφίας, φανερώνονται, ανόθευτα Πολιτισμικά στοιχεία όπως αρετές, κακίες, ήθος χαρακτήρας, Πανανθρώπινο πνεύμα, μέσα από το οποίο σηματοδοτείται η ταυτότητα των Ελλήνων και η Εθνική Παράδοση.

Ένας εξωτερικός παρατηρητής προσεγγίζοντας την Ιστορία της Ελληνικής λαογραφίας, θα πρέπει να εξετάσει την Λαογραφία σαν επιστήμη και την ιστορία της συλλογικά με τον αγώνα, την ανεξαρτησία των Ελλήνων, τα Μνημεία λόγου, το αδιαίρετο της παράδοσης, με πρότυπο την αρχαιότητα, την Μελέτη της λαϊκής ψυχής και την επίδραση των πολιτικών ιδεών όπως την ζωή και τον χαρακτήρα Εθνικισμού και Μαρξισμού, καθώς και τα αποτελέσματα αυτού του πολιτικού ιδεαλισμού, τη σχέση αυτής της ιδεολογίας, σαν επιστήμη και να την συσχετίσει με την λαογραφία. Μελετώντας την ιστορία της λαογραφίας με τρόπο εντελεχή θα καταστεί δυνατόν να αντιληφθεί την ζωή και τον χαρακτήρα του Ελληνικού λαού, και να ερευνήσει, μελετήσει, τις δοξασίες των πεφωτισμένων Ελλήνων Λαογράφων διαχρονικά.

Για την μελέτη της Λαογραφίας εντοπίστηκαν οι παρακάτω βιβλιογραφικές πηγές:

Πολίτης (1909), Κυριακίδης (1922, 1953), Λουκάτος (1964, 1965), Κυριακίδου – Νέστωρος (1973, 1978), Ρωμαίος (1980), Κακούτης (1980), Herzfeld (1982), L Strauss (1958) Τομος 1^{ος} : 388, Σκουτέρη – Διδασκάλου (1989, 1990), Μερακλής (1992), Βαρβούνης (1993), Μέγας (1938, 1942, 1966).

Ταξίδι Στον Χρόνο Με Τους Έλληνες Λαογράφους Διαχρονικά.

Αρχή και πατέρας της Λαογραφίας.

Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης, (1909)¹ ο οποίος θεωρείται και πατέρας της ιστορίας της λαογραφίας στην Ελλάδα, στηρίζει τον ορισμό του στις κατά παράδοση πράξεις και ενέργειες του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού.

¹ "Η λαογραφία εξετάζει τας κατά παράδοσιν δια λόγων πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού, τας εκδηλώσεις δηλαδή εκείνας, ων η πρώτη αρχή είναι άγνωστος μη

Ακολουθεί ο Στίλπων Κυριακίδης, (1922 - 1953)² ο οποίος προχωρεί κατονομάζοντας τα χαρακτηριστικά του λαϊκού πολιτισμού αντιπαραθέτοντας γνωρίσματα του μοντέρνου πολιτισμού όπως το "νεωτεροποιόν, το ατομικό και το ορθολογικό".

Ο Γεώργιος Μέγας, (1938, 1947, 1966)³ συμπληρώνει τους προγενέστερους Πολίτη και Κυριακίδη, ασχολείται με την αρχή της εθνογραφίας και ξεχωρίζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα ενός λαού, όπως αυτός έγινε από τον ίδιο τον λαό και διαμορφώθηκε από την ιστορία.

Ο Μέγας αναφέρεται στα λαϊκά παραδοσιακά κατασκευάσματα και στο χαρακτήρα τους.

Ο Δημήτριος Λουκάτος, (1964 - 1965)⁴ όπως και ο Γεώργιος Μέγας συμπεριλαμβάνουν στον ορισμό τους για τη λαογραφία και τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις της ζωής του λαού και αναφέρονται στους σκοπούς της λαογραφίας ότι είναι "επιστημονικοί, εθνικοί ανθρωπιστικοί και διεθνιστικοί".

προελθούσα εκ της επιδράσεως υπερόχου τινός ανδρός, αίτινες κατ' ακολουθίαν δεν οφείλονται εις την ανατροφήν και την μόρφωσιν, και εκείνας αίτινες είναι συνέχεια ή διαδοχή προηγηθείσης κοινωνικής καταστάσεως ή είναι μεταβολή ή παραφθορά άλογος ελλόγων εκδηλώσεων του βίου εν τω παρελθόντι. Συνεξετάζει δ' αναγκαίως και τας μη εκπορευομένας μεν αμέσως εκ της παραδόσεως εκδηλώσεις του βίου, αλλ' αφομοιούμενας ή συναπτομένας στενώς προς τας κατά παράδοσιν", όπως φανερώνεται στη Σκουτέρη - Διδασκάλου, Α.Π.Θ, 1989-1990:35, Βαρβούνης, 1993:16.

² "Λαογραφία είναι η επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού". Τα χαρακτηριστικά του λαϊκού πολιτισμού κατά τον Κυριακίδη είναι: 1) το κατά παράδοσιν, 2) το ομαδικόν 3) το αυθόρμητον (η σκέψη υποτίθεται ότι πηγάζει κατ' ευθείαν από την ανθρώπινη ψυχή, χωρίς να υφίσταται λογική επεξεργασία). Στα χαρακτηριστικά αυτά αντιπαραθέτει τα χαρακτηριστικά του μοντέρνου ή ανώτερου πολιτισμού, δηλαδή (α) το νεωτεροποιόν, (β) το ατομικό και (γ) το ορθολογικόν. (Σκουτέρη – Διδασκάλου, Α.Π.Θ, 1989-1990:33)

³ "Γενικότερον, η Λαογραφία ασχολείται εν τω πλαισίω ενός Έθνους με την λαϊκήν διάνοσιν των ανηκόντων εις αυτό. Την Λαογραφίαν δηλ. δεν ενδιαφέρουν αι προσωπικά ιδέαι και τα εξαιρετικά δια λόγου ή έργου επιτεύγματα των καθ' έκαστον προσώπων, αλλά τα φαινόμενα εκείνα, που αποτελούν εκδηλώσεις της λαϊκής ψυχής. Διότι αι καθ' έκαστον λαϊκά ομάδες, αι φυλαί, οι λαοί, οι άνθρωποι εν γένει, παρουσιάζονται ηνωμένοι και εις σαφείς πνευματικές ενότητας, καθώς είναι και εις πολιτικές και οικονομικές ενότητας συνδεδεμένοι εκείνο δε που τας κάμνει να ξεχωρίζουν μεταξύ των είναι μία γενικωτέρα της ψυχής διάθεσις και ροπή και αι διάφοροι εκδηλώσεις της. Οθεν η Λαογραφία ασχολείται με την φύσιν και το είδος εκάστου λαού ερευνά τον ιδιαίτερόν του χαρακτήρα, ως ούτος παρήχθη από το αίμα των φορέων του και διεμορφώθη δια της ιστορίας.

Δι' αυτό και τα έργα της τέχνης του λαού δεν είναι ατομικά δημιουργήματα των κατασκευαστών των αλλά έχουν τας ρίζας των εις την παράδοσιν και, όπως τα πνευματικά προϊόντα, οι δοξασίαι, τα ήθη και έθιμα του λαού, αντικατοπτρίζουν και αυτά την λαϊκήν ψυχήν. Όλα λοιπόν, όσα ένας λαός κατά παράδοσιν λέγει, ενεργεί και πράττει, αποτελούν εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού, εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού, τας οποίας εξετάζει ιδιαίτερα επιστήμη, η λαογραφία". (στο Σκουτέρη - Διδασκάλου, Α.Π.Θ, 1989-1990:33)

⁴ "Μπορούμε να δώσουμε αμέσως ένα στοιχειώδη ορισμό της Λαογραφίας. Λαογραφία γενικά είναι η επιστήμη που παρακολουθεί και ερμηνεύει τις εκδηλώσεις της ζωής του λαού, πνευματικές, ψυχικές και καλλιτεχνικές, αυτές που αποτελούν τον πολιτισμό του ίδιου του λαού και του έθνους. Στην πρωταρχική μορφή των εκδηλώσεων αυτών, έθνος και λαός συνταυτίζονται. Ο ελληνικός λαός μένει πάντα η βασική πηγή, απ' όπου το ελληνικό έθνος αντλεί τα στοιχεία της ψυχικής και πολιτιστικής ιδιομορφίας του. Όσο για τους σκοπούς της Λαογραφίας, μπορούμε να τους χωρίσουμε περιληπτικά σε τέσσερις κατηγορίες. Είναι: επιστημονικοί, εθνικοί, ανθρωπιστικοί και διεθνιστικοί". (Σκουτέρη - Διδασκάλου, Α.Π.Θ, 1989-1990:33)

Ο Μιχάλης Μερακλής, (1984)⁵ - νεότερος λαογράφος - προσεγγίζει το θέμα του ορισμού της λαογραφίας με ανθρωπολογικό / κοινωνικό χαρακτήρα και παραδέχεται ότι η λαογραφική ύλη πολλές φορές υπερβαίνει τα εθνικά όρια με αποτέλεσμα τις διεθνείς συνεργασίες όπως π.χ. συμβαίνει με τους 'λαογραφικούς άτλαντες'.

Η Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος, (1973, 1978)⁶ συνοψίζει τις λέξεις λαός, λαϊκός σε ένα διαφορετικό επίθετο 'παραδοσιακός' το οποίο και πιστεύει ότι αντιπροσωπεύει την 'έννοια' το κατά παράδοσιν.

Η Κυριακίδου - Νέστορος στην κριτική ανάλυση της θεωρίας της ελληνικής λαογραφίας, αναφέρεται και κατορθώνει να συνδέσει διαχρονικά την πρωτοεπιστημονική φάση της λαογραφίας (ρομαντισμός, ενότητα γένους, γλώσσα, δημοτικό τραγούδι), (Κυριακίδου - Νέστορος, 1978:85) με την επίσημη Ελληνική λαογραφία, η οποία διαπραγματεύεται δια μέσου της επιστημονικής αναζήτησης την κοινή καταγωγή των Ελλήνων με αποδείξεις τις ίδιες τις εκδηλώσεις του λαού, (λαογραφικά φαινόμενα και σύγκριση με αυτά των αρχαίων).

Μελετά λέξεις κλειδιά, όπως λαϊκά ήθη και έθιμα, παράδοση καθώς και την κατά καιρούς ιδεολογική προσέγγιση της λαογραφικής επιστήμης. Επιλαμβάνεται τη θεωρητική πλευρά της ελληνικής λαογραφίας.

Η Νέστορος μελετά τις λειτουργίες της λαογραφίας θεωρητικά καθώς και τις αντιλήψεις των εκάστοτε λαογράφων, (Πολίτη, Κυριακίδη, Μέγα) κ.ά. Δεν αναφέρεται στην έννοια λαός, και στον ψυχισμό του λαού. Εξετάζει τη λαογραφία στην ιστορία της εξέλιξης των ιδεών και την εξέλιξη της αντίληψης της παράδοσης. (Κυριακίδου - Νέστορος, 1978:99-110). Σα σημείο αναφοράς παίρνει την εξέλιξη της πορείας της

⁵ "Η λαογραφία μελετάει πολιτισμούς λαών που οπωσδήποτε βρίσκονται σε μιά εξελιγμένη βαθμίδα. Και τους μελετάει κατά κανόνα σε εθνικό επίπεδο: κατά βάση είναι εθνική επιστήμη. Η διεθνική συγκριτική μελέτη δεν αποκλείεται γι' αυτό άλλωστε έχει πολλές φορές πραγματοποιηθεί. Ο ανθρωπολογικός - κοινωνικός χαρακτήρας της λαογραφικής ύλης υπερβαίνει τα εθνικά όρια, ώστε να υπάρχουν και μόνιμες διεθνείς συνεργασίες, όπως συμβαίνει π.χ. με τους λαογραφικούς άτλαντες".
"Η έννοια του λαού:

Ο λαός της λαογραφίας είναι μια πολυσυζητημένη έννοια. Εκείνοι που δημιούργησαν, γύρω στα μέσα του περασμένου αιώνα, τη νέα επιστήμη, αστοχώντας, κατά κάποιον τρόπο, στην εκλογή της λέξης (Folk, Volk), αφού είχαν στο νου τους μόνο την αγροτική τάξη, ως τον κατεξοχόν συντηρητή του παραδοσιακού πολιτισμού, προκατάλαβαν, εντούτοις, το μέλλον: σήμερα ένα μεγάλο μέρος των λαογράφων, κυρίως στη Γερμανία, δέχεται τη λέξη στην ολότητα του περιεχομένου της ως μία πολυταξική και πολυστρωματική έννοια. Υπάρχει σήμερα, δίπλα στη λαογραφία που ενδιαφέρεται για την πολιτισμική συμπεριφορά της αγροτιάς, και μια αστική, όπως επίσης και μια εργατική λαογραφία". (στο Σκουτέρη - Διδασκάλου, Α.Π.Θ. 1989-1990: 33)

⁶ "Λαογραφία είναι η συνολική μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού".

Η Νέστορος θεωρεί ότι τόσο η λέξη 'λαός' όσο και το επίθετο 'λαϊκός' έχουν σήμερα ιδιαίτερα ασαφή σημασία. Αντιθέτα δέχεται ότι το επίθετο παραδοσιακός αποδίδει πιο ουσιαστικά το σημαντικότερο γνώρισμα της έννοιας που προσδιορίζει, δηλαδή το "κατά παράδοσιν". Ο παραδοσιακός πολιτισμός θεωρείται ως φαινόμενο ιστορικό, που σημαίνει ότι "γίνα να αποκαλυφθεί η δομή του θα πρέπει να μελετηθεί συγχρονικά μεν, αλλά σε χρόνο παρωχημένο: το χρόνο της ακμής του", όταν δηλαδή λειτουργούσε ως αυτόνομος μηχανισμός ο οποίος από τη μιά μεριά εξασφάλισε τη συντήρηση των παραδεδομένων, από την άλλη όμως επέτρεπε και ενίσχυε τις δημιουργικές προσπάθειες των προικισμένων ατόμων, τα οποία ενεργούσαν έστω σαν αστικές δυνάμεις, που κρατούσαν σε διαρκή κίνηση το σύνολο του πολιτισμού". (Σκουτέρη - Διδασκάλου, Α.Π.Θ, 1989-1990:34)

Ελληνικής λαογραφίας και τα διάφορα στάδια από τα οποία αυτή περνάει, μέσα από τη ροή της ιστορίας, την εξέλιξη της αντίληψης της παράδοσης, και την εξέλιξη της ορολογίας της. Αντίθετα η Χατζημιχάλη, λαογράφος σε πολύ νωρίτερα χρόνια από την Κυριακίδου - Νέστορος, ακολουθεί το ρομαντικό μονοπάτι του Ν. Γ. Πολίτη, και τη λαογραφική του μέθοδο. (Χατζημιχάλη, 1931:16). Η Κυριακίδου - Νέστορος μεθοδολογικά δίνει μια κατευθυντήρια γραμμή, (αν και είναι ακόμη προσκολλημένη στην Ελληνική λαογραφία). (Κυριακίδου - Νέστορος, 1978:148).

Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος Herzfeld προχωρεί πιο πέρα από την Κυριακίδου - Νέστορος και ίσως συμπληρώνει την Νέστορος.

Μελετά το αντικείμενό του άνθρωπος - κοινωνία από μια απόσταση.

Η προσέγγιση της Ελληνικής λαογραφίας την οποία διαπραγματεύεται ο Herzfeld, φθάνει έως και τα μεταγενέστερα χρόνια, και συνεχίζει εκεί όπου έχει διακόψει η Κυριακίδου - Νέστορος.⁷

Ο Herzfeld επικεντρώνεται περισσότερο στις Ελληνικές εκφάνσεις της ιστορίας των ιδεών με τη σύγχρονη κριτική τους, επιχειρεί μια αποδόμηση κατά κάποιον τρόπο των θέσεων της ελληνικής λαογραφίας από τις οποίες θέσεις κατασκευάζει μια σύγχρονη και ρεαλιστική μορφή αυτής.

Αυτό το επιχειρεί γιατί όπως αποδείχτηκε και από την κριτική ανάλυση της θεωρίας της ελληνικής λαογραφίας, ιδεολογία και λαογραφία συμβαδίζουν διαχρονικά. Τις εργασίες της Κυριακίδου - Νέστορος (1978) όσο και του Herzfeld (1982) θεωρώ αξιόπιστες πηγές γύρω από την αντίληψη της πορείας της ελληνικής λαογραφίας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν τις λέξεις λαός, παράδοση, αν και δεν αναφέρονται στη λαϊκή τέχνη και στον λαϊκό πολιτισμό.

Ο Herzfeld ως κοινωνικός ανθρωπολόγος στοχεύει στη σφαιρική γνώση του ανθρώπου, και μελετά το αντικείμενό του, τον άνθρωπο, [Ελληνα] 'διαχρονικά' αλλά και 'συγχρονικά', επιχειρώντας μια προσέγγιση ανθρωπολογική, της κοινωνίας ή του πολιτισμού. Και με αυτό εννοώ ότι μελετά την καθημερινότητα σε συγκεκριμένο χωροχρόνο ο οποίος ορίζεται ειδικά σε κάθε περίπτωση. Έτσι στην περίπτωση της

⁷ Ο Herzfeld προσεγγίζει και μελετά τον Ελληνικό πολιτισμό από την αρχαιότητα μέχρι και των ημερών μας, και την εξέλιξη της ορολογίας όσον αφορά τη λαογραφία λαός - παράδοση - παραδοσιακό. Αναφέρεται και αξιολογεί την στάση και προσέγγιση των διαφόρων λογίων, προς την παράδοση διαχρονικά.

Ο Herzfeld βλέπει στην επιστήμη της λαογραφίας την ψυχή του λαού μέσα από το φακό και πρίσμα γεγονότων και σταθμών οι οποίοι σταθμοί την πέρασαν και ίσως την σημάδεψαν (Herzfeld, 1982:5). Προσεγγίζει σαν εξωτερικός παρατηρητής θέματα όπως ανεξαρτησία των Ελλήνων, μνημεία λόγου, (Herzfeld, 1982:23, 24, 39, 53, 63) λόγιοι μελετητές, το αδιαίρετο της Ελληνικής παράδοσης με πρότυπο την αρχαιότητα (Herzfeld, 1982:78, 79, 117), και διαπραγματεύεται την λαογραφία σαν επιστήμη (Herzfeld, 1982:97, 98).

Εξετάζει τη μελέτη της λαϊκής ελληνικής ψυχής, και την επίδραση των πολιτικών ιδεών (Εθνικισμός - Μαρξισμός – Χούντα) και κυρίως τα αποτελέσματα αυτού του πολιτικού ιδεαλισμού, και τη σχέση με την λαογραφία (Herzfeld, 1982:143).

Ο Herzfeld δεν αναφέρεται στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό και δεν υπάρχει καμία αναφορά για το παραδοσιακό ελληνικό εργόχειρο.

κοινωνικής ανθρωπολογίας και λαογραφίας ίσως θα λέγαμε ότι αποτολμά μια ανθρωπολογική προσέγγιση στην ελληνική λαογραφία.⁸

Ο λαογράφος Ρωμαίος κινείται με παρόμοιες προσεγγίσεις απευθυνόμενος στον ψυχισμό του Ελληνικού λαού και στο αδιαίρετο της παράδοσης.

Με τον ίδιο εθνικό προσανατολισμό για την απόδειξη της συνέχειας της παράδοσης ξεκινά από του Ομηρικούς χρόνους, τη σκαλισμένη ασπίδα του Αχιλλέα μέχρι και τους χορούς οι οποίοι χορεύονται στα πανηγύρια και στους γάμους στα επαναλαμβανόμενα ελληνικά δρώμενα του κύκλου της ζωής των Ελλήνων, (Ρωμαίος, 1980:12, 13, 14) και επικεντρώνει τη μελέτη του στην ανίχνευση του ψυχισμού του Ελληνικού λαού. (Ρωμαίος, 1980:14) Ο Ρωμαίος αναφέρεται στον Ελληνικό λαϊκό πολιτισμό και στο παραδοσιακό εργόχειρο, (Ρωμαίος, 1980:10, 11) όπως το ίδιο κάνουν ο Γ. Μέγας, (Μέγας, 1979:140) καθώς και ο Δ. Λουκάτος, (Λουκάτος, 1978 Β' Εκδ.:170) αναφέρονται στα εργόχειρα υφαντά κεντητά στα στοιχεία λαϊκού πολιτισμού.

Στην ίδια εθνικιστική παράλληλο (όσον αφορά τα λαογραφικά φαινόμενα) τοποθετείται και ο Κακούτης (1980:11), ο οποίος διαπραγματεύεται τις δοξασίες του λαού, τον ψυχισμό του, και τα δημοτικά τραγούδια, για να αποδείξει τη συνέχεια του κύκλου της ζωής του ελληνικού λαού. (Κακούτης, 1980:16)

Ο Κακούτης επικεντρώνει τη μελέτη του στην προφορική παράδοση, στις συλλογές δημοτικών τραγουδιών και σε δημοτικά τραγούδια τα οποία περισυνέλλεξε σε επιτόπια έρευνα, θεωρώντας τα "ζώντα μνημεία" όπως και ο Κυριακίδης. (Κυριακίδου - Νέστορος, 1975:66)

Τόσο ο Ρωμαίος όσο και ο Κακούτης, δεν περιορίζονται μόνον στην απόδειξη του αδιαίρετου της ελληνικής παράδοσης από την αρχή του μύθου έως και σήμερα, αλλά επεκτείνουν την αναφορά τους και στα υπόλοιπα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, (χειροτεχνία, γλυπτική, ζωγραφική κ.ά.). (Κακούτης, 1980:13, Ρωμαίος, 1980:10, 11)

Ο Βαρβούνης (1993), ένας από τους νεότερους λαογράφους, αξιολογεί και διαπραγματεύεται με σύγχρονο προβληματισμό την ιδεολογία της ελληνικής λαογραφίας, και με επιστημονική προσέγγιση εξετάζει τις τάσεις οι οποίες δημιουργήθηκαν ή προτάθηκαν διαχρονικά, την εξέλιξη της ταυτότητας του σύγχρονου Έλληνα με επιστημονική σκέψη, μια τάση η οποία υιοθετήθηκε από τους λαογράφους από το 1960 και εντεύθεν. (Βαρβούνης, 1993:17, 18)⁹

⁸ Η ανθρωπολογία στοχεύει στη σφαιρική γνώση του ανθρώπου [...] αγκαλιάζει το αντικείμενό της σε όλο το ιστορικό βάθος και σε όλο του το γεωγραφικό πλάτος, αποσκοπώντας σε μια γνώση που να ταιριάζει σε όλη την ανθρώπινη εξέλιξη από τα ανθρωποειδή μέχρι τις σημερινές φυλές, και στοχεύοντας σε συμπεράσματα που μπορεί να είναι θετικά ή αρνητικά οπωσδήποτε όμως ισχύουν για όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες από τη μεγάλη σύγχρονη πόλη μέχρι τη μικρότερη φυλή της Μελανησίας (Claude Levi - Strauss, 1958, στο *Anthropologie Structurale*, Δομική Ανθρωπολογία, Τόμ. 1.6.388, Paris, στο Σκουτέρη, Α.Π.Θ., 1989-1990:13).

⁹ Εξ' άλλου ο Στ. Κυριακίδης αναφέρεται ότι λαογραφική επιστήμη "είναι ολόκληρον το ανθρώπινον πλήθος, μορφωμένον και αμόρφωτον, το οποίο συνδέει συναίσθησις της κοινής καταγωγής, ομότοπα

Η αξιολόγηση της έννοιας λαός γίνεται μεν με σεβασμό στο παρελθόν αλλά και με μια κριτική διάθεση η οποία στηρίζεται όχι πλέον στην ιδεολογία αλλά στο υλικό που υπάρχει και το οποίο υλικό είναι διασταυρωμένο και εξακριβωμένο επιστημονικά. (Βαρβούνης, 1993:21) Δίχως να απορρίπτει ή να αχρηστεύει την παλαιότερη έρευνα και θεωρία, ο Βαρβούνης βλέπει το λαό σαν αντικείμενο μελέτης, με το κάτοπτρο της σημερινής επιστήμης συνεξετάζει και παραδέχεται τους προγενέστερους επιστήμονες πλην όμως προχωρεί και αξιολογεί το αντικείμενό του, στα πλαίσια μιας μελέτης συνολικής για την αντιμετώπιση του παραδοσιακού τρόπου ζωής. Το επιχειρεί αυτό γιατί λαμβάνει υπ' όψιν του την ολοκληρωμένη κατανόηση μορφών και εκδηλώσεων (παραδοσιακού ατόμου της υπαίθρου, και αστού). (Βαρβούνης, 1993:2)

Έτσι με τον εμπλουτισμό του αντικειμένου της μελέτης του, την επιστημονική αλήθεια και ακρίβεια, η οποία αλήθεια είναι απαλλαγμένη από εθνικές σκοπιμότητες και παρεμβάσεις εξωγενών παραγόντων, με εθνική αυτογνωσία, και όχι με εθνοκεντρισμό, παρακολουθεί τις εκδηλώσεις του λαού και τον πολιτισμό του. (Βαρβούνης, 1993:80)

Ο συγγραφέας δηλώνει απροκάλυπτα ότι δεν ακολουθεί την θεωρία της "λαογραφικής εφηρμοσμένης επιστήμης" η οποία αντιμετωπίσθηκε και κρίθηκε από τους Έλληνες λαογράφους, αλλά χρησιμοποιεί ταξικά και πολιτισμικά κριτήρια για να πετύχει ένα γονιμότερο σχετικό προβληματισμό. (Βαρβούνης, 1993:18, 19)

Εξ' άλλου παραδέχεται ότι Οι ανανεώσεις της παραπάνω μεθοδολογίας, έφεραν μια σειρά αλλαγών, ίσως και προσαρμογών, "στην ιδεολογία και γενικά στην λαογραφική επιστήμη" (Βαρβούνης, 1993:20).

Το αποτέλεσμα των ανανεώσεων αυτών έγινε αιτία να συνειδητοποιηθεί ότι η λαογραφία είναι "οργανικό [...] σύνολο τομέων ή μορφών ζωής με αλληλουχία και σειρά αλληλεπιδράσεων [...] ώστε η ερμηνευτική ενός από αυτούς τους τομείς να απαιτεί παράλληλα μια συνεξέταση όλων των συναφών εμπλεκόμενων στοιχείων [...]". (Βαρβούνης, 1993:21)

Όπως π.χ. στη λαϊκή τέχνη της οποίας το περιεχόμενο δεν περιορίζεται στην εξέταση των διακοσμητικών μόνο στοιχείων αλλά 'προχωρά' στη μελέτη της εργαστηριακής τέχνης, κτλ. Η λαϊκή τέχνη επομένως, δεν περιορίζεται σε ερμηνευτική προσέγγιση αλλά μελετάται σαν οργανικό σύνολο (αλληλουχία - αλληλεπιδράσεις) και λαμβάνονται υπ' όψιν τα συναφή εμπλεκόμενα στοιχεία (συστήματα - εργαστήρια - εργαστηριακές σχέσεις, λαϊκή τεχνολογία, διακίνηση προϊόντων, κτλ.).

έθιμα, κοινή παράδοση και κοινός τρόπος του σκέπτεσθαι συνήθως δε κοινή γλώσσα, τα δε λαογραφικά στοιχεία είναι διάχυτα εις όλους τους αποτελούντας αυτόν, πλουσίους και πτωχούς, χωρικούς και αστούς, μορφωμένους και αμορφώτους.

Ο λαϊκός πολιτισμός είναι παράλληλος και σύμβιος προς τον λεγόμενον ανώτερον, διάχυτος δε κατά το μάλλον ή ήττον εις όλα τα κοινωνικά στρώματα από των κατωτάτων μέχρι των ανωτάτων. Μόνον η αναλογία είναι διάφορος. Εις τους κατοίκους της υπαίθρου, γεωργούς και ποιμένας, είναι μεγαλύτερα παρά εις τους κατοίκους των πόλεων και μάλιστα τους πεπαιδευμένους." (Κυριακίδης, Ελληνική Λαογραφία Α'. Μνημεία του λόγου, εν Αθήναις 1965 σ.19, στον Βαρβούνη, 1993:17).

Ο Βαρβούνης αναφερόμενος στη λαϊκή δημιουργία σε εργαστηριακό και επιχειρησιακό επίπεδο, δεν κάνει ούτε καν μια μικρή αναφορά για τη μελέτη της οικιακής λαϊκής δημιουργίας, όπως χειροτέχνημα (κέντημα / υφαντό).

Μέσα από τις μελέτες του Herzfeld (1982) και Βαρβούνη (1993), φαίνεται ξεκάθαρα η τάση, αλλά και η επιβαλλόμενη ταξινόμηση της ελληνικής λαογραφίας για επιστημονική προσέγγιση και πορεία, απηλλαγμένη από τις τάσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αρχές 20^{ου} αι. (όπως παλαιές προσπάθειες απόδειξης τόσο του αδιαίρετου της παράδοσης και της ελληνικής ταυτότητας όσο και του εθνοκεντρισμού ο οποίος δεν χρειάζεται στις μέρες μας).

Η Ελληνική λαογραφία έτοιμη να λειτουργήσει σαν επιστήμη, παίρνει τη θέση της ανάμεσα στις άλλες κοινωνικές ανθρωπολογικές επιστήμες, (Herzfeld, 1982:44) και θα αξιολογείται από τους μελετητές, σαν επιστήμη που στο παρελθόν έδειξε το δρόμο στον Έλληνα να γνωρίσει τον εαυτό του ("το γνώθι σ' εαυτόν").

Η Ελληνική λαογραφία κατασκευάστηκε και πλάστηκε, ίσως επηρεάστηκε, από τις ιδεολογίες των εκάστοτε εποχών αδυνατώντας να μείνει ουδέτερη, έπαιξε όμως καταλυτικό ρόλο στον καθορισμό και στην αναγνώριση του οργανικού συνόλου της ελληνικής λαογραφίας σαν ένας συντελεστής στη διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας. (Herzfeld, 1982:144)

Τόσο ο Βαρβούνης όσο και ο Herzfeld, παραδέχονται ότι είναι καιρός η λαογραφική επιστήμη να ακολουθήσει τον επιστημονικό της δρόμο, δίχως εθνοκεντρισμούς, ενθουσιασμούς, πολιτικές ιδέες (όπως Χούντα – Μαρξισμός) Εμφυλίου πολέμου, αλλά με εθνική αυτογνωσία.

Ο Βαρβούνης προσεγγίζει το θέμα του σαν λαογράφος. Μελέτησε, αναφέρθηκε και αξιολόγησε την έννοια λαός, έθνος, λαϊκός πολιτισμός από τη δική του σφαίρα αρμοδιότητας. Μελέτησε τα πολιτιστικά δρώμενα με τη βοήθεια της επιστημονικής αλήθειας. Ομοίως και Ο Herzfeld σχολιάζει τον άνθρωπο, την εξέλιξη της Ελληνικής λαογραφίας μέσα από τη ροή ιστορικών γεγονότων και επιστημονικών ιδεών.

Η λαογραφία στράφηκε κυρίως στη μελέτη του λαού της υπαίθρου στον παραδοσιακό χώρο, στις παραδοσιακές κοινωνίες, και την εποχή που η τεχνολογία στην προβιομηχανική εποχή ήταν καθυστερημένη. Επομένως η λαογραφία στράφηκε όχι μόνον γύρω από τη μελέτη των 'πρωτόγονων' αλλά (στράφηκε) και στα προβλήματα που κοινωνικά συνόδευσαν την ανάδειξη της τεχνολογίας στο σύγχρονο πολιτισμό.

Όπως μελέτη του ανθρώπου της υπαίθρου και του αστικού πληθυσμού. Μια σφαιρική μελέτη του ανθρώπου. Σφαιρική μελέτη του αντικειμένου της, όπως παρατηρεί ο ανθρωπολόγος Claude Levi - Strauss, τη δομική ανθρωπολογία. (Anthropologie Structurale, 1958, Τόμος 1:388)

Από την παραπάνω διευκρίνηση της σφαιρικής μελέτης του ανθρώπου, απορρέει το συμπέρασμα της ανθρωπολογικής προσέγγισης είτε αυτή είναι ιστορική ή σύγχρονη

με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται το φαινόμενο που ονομάζεται Κοινωνία ή Πολιτισμός.

Επομένως από την ανθρωπολογική θεώρηση της λαογραφίας, προσδιορίζεται ότι η παραπάνω, μελετά την καθημερινή ζωή του σε ένα συγκεκριμένο Χωροχρόνο οποίος ορίζεται σε ανθρώπου κάθε περίπτωση ειδικά.

Οι προβληματισμοί που απορρέουν από αυτή τη δραστηριότητα όσον αφορά τη μελέτη της καθημερινής ζωής του ανθρώπου για τους ανθρωπολόγους είναι -

α) η ιστορική γεννητική των κοινωνικο - πολιτιστικών φαινομένων (δημιουργία - εξέλιξη αυτών), και

β) η λειτουργική θεώρηση των παραπάνω φαινομένων (τρόπος λειτουργίας αυτών).
Functionalisation (function = λειτουργία).

Τα κυριότερα δεδομένα, προέρχονται

1) από την απ' ευθείας παρατήρηση έρευνα καταγραφή των φαινομένων,

2) από τη εξέταση των γραπτών πηγών (ιστορικών τεκμηρίων και μελετών), καθώς και

3) από την εξέταση των αντικειμένων (των προϊόντων των αντικειμένων της κοινωνίας).

Όταν αναφερόμαστε στη σφαιρική θεώρηση της λαογραφίας αποδεχόμαστε αυτόματα τη βασική αρχή της θεώρησης, ότι ο κόσμος αλληλένδετα αποτελείται από πράγματα και από σχέσεις, δηλαδή, τη δομική θεώρηση (στρουκτουραλισμός) (δομή = το σύνολο των σχέσεων) και κατά συνέπεια παραδεχόμαστε ότι η πλήρης σημασία κάθε συνόλου ή εμπειρίας, για να συναχθεί θα πρέπει να ενταχθεί στο σύνολο όπου ανήκει και στην προκειμένη περίπτωση να ενταχθεί στη δομή της οποίας είναι μέρος. (Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990:21)

Την κοινωνιολογική προσέγγιση της Σκουτέρη - Διδασκάλου (1989-1990) θεωρώ αξιόπιστη επιστημονική προσέγγιση η οποία στηρίζεται σε επιστημονικά τεκμηριωμένες πηγές.

Εξ' άλλου εκτιμάται σημαντική η άποψη της Σκουτέρη – Διδασκάλου ότι:

"Λαογραφία θεωρείται η συλλογή του λαογραφικού υλικού. Λαογραφία είναι η περιγραφική παρουσίαση του λαογραφικού υλικού. Λαογραφία μπορεί θεωρηθεί η λογοτεχνία όταν έχει λαϊκά θέματα. Λαογραφία είναι η εθνική ανάγκη να διασωθεί και να αναβιώσει η εθνική μας παράδοση. Λαογραφία είναι η κατασκευή (παραγωγή) έργων λαϊκής τέχνης ή οι λαογραφικές εκδηλώσεις: χοροί , εθνικές στολές, γιορτές, λαϊκό θέατρο".

(Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1985:1-28)

Η ανασκόπηση των λαογραφικών πηγών με βοήθησε να καταλάβω την πορεία της λαογραφικής επιστήμης διαχρονικά και προπάντων να αντιληφθώ τις έννοιες λαός - κοινωνιολογική αντίληψη.

Λαϊκός Πολιτισμός / Λαϊκή Παράδοση

Πηγές που εντόπισα για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού λαϊκής παράδοσης μπορούν να συνοψισθούν:

(Χατζημιχάλη, 1931, Κυριακίδου - Νέστορος, 1973, 1975, 1978, 1983, Μερακλής, 1973, Πικιώνης, 1981, Λουκάτος, 1981, Μαλεβίτσης, 1981, Θεωδορακόπουλος, κ.ά. 1981, Τσάτσος, 1981, Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1982, Δέδε, 1983, Hosbawn, 1983, Roper, 1983, Δραγούμης, 1981, Σιδέρη, 1986, Βογιατζόγλου, κ.ά. 1986, Σηφάκης, 1988, Χασιώτης, 1992, Κιουρτσάκης, 1989, Levi - Strauss, Fernard Braudel, στο Διδασκάλου - Σκουτέρη, 1989–90, Μπαμπινιώτης, 1998, Μαυρόγιαννης, 1999, Αβέρωφ, 1999, Ζώρα, 1981).

Τι είναι Λαϊκός Πολιτισμός και ποία η σχέση της έννοιας με το εργόχειρο;

Κατά τον Μπαμπινιώτη, (1998 :991, 1458) ο πολιτισμός είναι ένα σύνολο από υλικά και πνευματικά επιτεύγματα ενός "κοινωνικού συνόλου" δηλαδή ένα σύνολο από τη δράση μιας ομάδας ανθρώπων είτε αυτή η ομάδα είναι ένα κοινωνικό, εθνικό, ή θρησκευτικό σύνολο.

Τα εργόχειρα αποτελούν μέρος ενός λαϊκού πολιτισμού και εκφράζουν βιώματα του χθες. Τι σημαίνει όμως λαϊκός πολιτισμός και ειδικά για τα ελληνικά δεδομένα στη μεταβιομηχανική εποχή;

Για το λαϊκό πολιτισμό κάνει λόγο ο Χασιώτης (1992:6, 8, 9, 10), ο οποίος αναφέρεται στα δρώμενα της καθημερινής ζωής του λαού.

Για τον όρο πολιτισμός αναφέρονται οι Γάλλοι Levi - Strauss, και ο Fernard Braudel, (La Mediterranée ecrite sur l'histoire).

Στην Ευρωπαϊκή ορολογία γίνεται χρήση των όρων 'culture' και 'civilization'. Οι παραπάνω δύο έννοιες στα Ελληνικά αποδίδονται με τη λέξη πολιτισμός.¹⁰

Ο Levi - Strauss, υποστηρίζει ότι ο πολιτισμός και η παράδοση ενός λαού μελετούνται στο χώρο και στο χρόνο όπου αυτός δημιουργήθηκε (στο χωροχρόνο).

¹⁰ 'Πολιτισμός' - 'Culture'

Στην Ευρωπαϊκή ορολογία χρησιμοποιούνται δύο όροι: Culture και Civilization.

Στα Ελληνικά και οι δύο όροι αποδίδονται με τη λέξη 'πολιτισμός', culture (cultus = καλλιέργεια, παιδεία).

Το βιωμένο σύνολο της κοινωνικά αποκτημένης συμπεριφοράς μέσα σε μια ανθρώπινη ομάδα, civilization (civis = πολίτης, ενώ το ελληνικό από το 'πόλις'), σημαίνει γενικά τον πιο σύνθετο πολιτισμό που χαρακτηρίζεται από προχωρημένη τεχνολογία και πνευματικά επιτεύγματα υψηλής στάθμης στην τέχνη και την επιστήμη. Άρα civilization είναι ένας τύπος, ένα είδος πολιτισμού (culture). Οι αρχαιολόγοι G. Claude, G. Clark κ.ά. αλλά και αρκετοί ανθρωπολόγοι π.χ. R. Redfield χρησιμοποιούν τον όρο civilization μόνο για κοινωνίες όπου υπάρχουν εξειδικευμένα επαγγέλματα, κοινωνική ιεραρχία (δηλαδή διαστρωμάτωση της κοινωνίας) και, κυρίως όπου η λεκτική επικοινωνία γίνεται με γραφή." (Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990:21)

"Σήμερα οι περισσότεροι ανθρωπολόγοι και ιστορικοί από τους πολλούς ορισμούς του culture (όπου φθάνουν τους 200) δέχονται εκείνον όπου οι όροι culture και civilization θεωρούνται συνώνυμα και όπου πολιτισμός τελικά σημαίνει ένα ανοικτό σύστημα σε κατάσταση ισορροπίας." (Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990:21, 22)

"Ο χώρος και ο χρόνος είναι τα δύο συστήματα αναφοράς που αντιλαμβανόμαστε τις κοινωνικές σχέσεις όλες μαζί ως σύνολο ή κάθε μια ξεχωριστά, ως σύστημα. Αυτές οι διαστάσεις της πραγματικότητας του χωροχρόνου δεν έχουν από μόνες τους ιδιότητες, προσδιορίζονται μόνο από τις ιδιότητες των κοινωνικών φαινομένων τα οποία 'μετρούν' και οργανώνουν".

(Ελεύθερη απόδοση από τα Γαλλικά)

(Κλωντ Λεβί - Στρως)

Πριν γίνει λόγος στον χώρο το φυσικό - γεωγραφικό, μέσα στον οποίο μια συγκεκριμένη κοινωνία οργανώνεται και δημιουργείται, ίσως θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν μας την άποψη του Μπρωντέλ με τον ορισμό, ο οποίος χαρακτηρίζει τον πολιτισμό γύρω από το χώρο.

"ένας πολιτισμός (λέει ο Μπρωντέλ) είναι πρώτ' απ' όλα ένας χώρος."

"στο χώρο αυτό μια ομάδα ανθρώπων που μιλούν την ίδια γλώσσα επικοινωνούν επομένως μεταξύ τους, χρησιμοποιώντας κοινά σύμβολα, αναπτύσσουν ένα τρόπο ζωής".

(Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990:30)

Επομένως, σαν πρωταρχικό στοιχείο στη 'γνώση μιας συγκεκριμένης κοινωνίας είναι ότι αρχίζει από τη γνωριμία και τη 'γνώση του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο εντάσσεται το 'σύστημα του πολιτισμού της κοινωνίας αυτής. Δηλαδή με την εξοικείωση της κοινωνίας αυτής με τον πολιτισμό της και το 'κοινωνικοποιημένο, περιβάλλον, (και φυσικά θα πρέπει να τονιστεί ότι πρόκειται να γίνεται λόγος για τη 'γνώση εξανθρωπισμένου περιβάλλοντος), η οργάνωση του χώρου, τον οποίο μια ομάδα ανθρώπων - κοινωνία (διαλέγει να ζήσει μέσα σ' αυτόν) και να δημιουργήσει το δικό της τρόπο ζωής, παίζει σπουδαίο ρόλο.

Όσον αφορά τη φυσική διαμόρφωση του χώρου και το νόημά του δεν υπάρχει περιορισμός ούτε και οι σημασίες του χώρου είναι προκαθορισμένες είναι όμως "κοινωνικά προσδιορισμένες" (σημασίες), μια πραγματικότητα την οποία ανέφερα παραπάνω στον ορισμό του Μπρωντέλ.

Το περιβάλλον βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την κοινωνία συγκεκριμένο "φυσικό ή τεχνητό περιβάλλον". (Χατζημιχάλη, 1931:8, Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990:30)

Κατά συνέπεια θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι και οι κοινωνικές διαδικασίες και οι διεργασίες είναι αποτέλεσμα του τρόπου συμπεριφοράς με τον οποίο φορτίζεται η κοινωνική οργάνωση, και ο ρόλος τον οποίο διαδραματίζει στον συγκεκριμένο φυσικό χώρο. Εκτός από τη γενική έννοια του όρου πολιτισμός αξίζει να σημειωθεί ο όρος "σύγχρονος Λαϊκός Πολιτισμός", η σημασία του και η χρονική του εμφάνιση.

Ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός κατά τον Κυριακίδη είναι ο πολιτισμός ο οποίος εμφανίστηκε στην Ελλάδα μετά τη βιομηχανική επανάσταση από την Ευρώπη όταν η πόλη επιβάλλει την κυριαρχία της πάνω στην ύπαιθρο χώρα και στο 'χωριό' σε μια κλίμακα πρωτοφανή στα ιστορικά δεδομένα.

Ο σύγχρονος όρος "Λαϊκός Πολιτισμός" καθοδηγεί μια καινούργια αντίληψη για τη διαβίωση του ατόμου και της σκέψης του η οποία συμβαδίζει με τον "βιομηχανικό πολιτισμό" και είναι επηρεασμένη από τα νάματα της θεωρίας του διαφωτισμού και της βιομηχανικής επανάστασης.

Οι πρώτοι δέκτες ήταν τα μεγάλα αστικά κέντρα τα οποία διαθέτουν το κατάλληλο έδαφος για την ανάπτυξή του.

Ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός έγινε "παγκόσμιο φαινόμενο" με τη σύμπραξη δύο κύριων συντελεστών α) την ενοποίηση της παγκόσμιας αγοράς του 18ου αι., και τη βιομηχανική επανάσταση του 19ου αι.

Η εμφάνιση όμως αυτού του "μοντέρνου λαϊκού πολιτισμού", έγινε αιτία να διχοτομηθεί έστω και θεωρητικά η έννοια του πολιτισμού, ο οποίος βρέθηκε έξω από την 'κοιτίδα του, αντιμέτωπος τους προϋπάρχοντες πολιτισμούς των κρατών στα οποία επεχείρησε να επεκταθεί και να αφομοιωθεί με αυτούς, στην ιδέα και το όνομα του 'εκμοντερνισμού":

Με αποτέλεσμα οι πολιτισμοί οι οποίοι άδραξαν γερά την παράδοσή τους και αντιστάθηκαν στα γρανάζια του εκμοντερνισμού" του Δυτικού Ευρωπαϊκού πολιτισμού, ονομάστηκαν "παραδοσιακοί πολιτισμοί" με πολλές μεν διαφορές μεταξύ τους, αλλά με κοινό γνώρισμα την "αντιπαράθεσή τους προς το 'μοντέρνο πολιτισμό".

(Κυριακίδης στο Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1998-1999:269)

Λαϊκή Παράδοση

Τι και ποια είναι η Λαϊκή Παράδοση;

Κατά την Κυριακίδου - Νέστορος η έννοια λαϊκή παράδοση είναι "σύμβολο και όχι πραγματικότητα, σύμβολο κατασκευασμένο από ορισμένα στοιχεία της πραγματικότητας επιλεγμένα για να εξυπηρετήσουν κάποιο σκοπό".... η λαϊκή παράδοση κατα τη γνώμη της Κυριακίδου - Νέστορος είναι "μια έννοια που δεν ανήκει στον τομέα της επιστήμης αλλά της ιδεολογίας".

Αν ρωτήσει κανείς αν υπάρχει μια πραγματικότητα που να ανταποκρίνεται και να αντιστοιχεί στο περιεχόμενο της παράδοσης, και με ποιο τρόπο θα τη γνωρίσουμε η Κυριακίδου - Νέστορος μας απαντά: "και βέβαια υπάρχει πραγματικότητα: είναι ο κατά παράδοση βίος του ελληνικού λαού ή αλλιώς ο παραδοσιακός του πολιτισμός...".

Και είναι δυνατόν να γνωρίσουμε τον πολιτισμό του λαού αν δούμε και μελετήσουμε τη λειτουργία του με τα ίδια μας τα μάτια δηλαδή τη ζωή του λαού στον τόπο που ζει και με τις συνθήκες που αυτός διαβιώνει. (Κυριακίδου - Νέστορος, 1983:249)

Κατά την άποψη του Μερακλή ο λαϊκός πολιτισμός / παράδοση κατασκευάζεται όταν σε ένα συγκεκριμένο φυσικό χώρο μια ομάδα ανθρώπων δημιουργεί ένα πολιτισμό,

μια παράδοση όπου μέσα από αυτό το "πολιτισμικό γίνεσθαι", άλλα στοιχεία επιβιώνουν ακέραια και άλλα εξαφανίζονται ή γίνονται θραύσματα του παραπάνω πολιτισμού και της παράδοσης. (Μερακλής, 1973:14)

Η ιστορική εξέλιξη της παράδοσης παρουσιάζεται με δύο σκέλη, τη λόγια και τη λαϊκή παράδοση.

Για την πρώτη δεν θα αναφερθώ παρά μόνον να τεκμηριώσω ότι η λόγια παράδοση διαβιώνει με τα γραπτά της κείμενα. Σε αντίθεση με λαϊκή, η οποία είναι προφορική, αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα και τη μετάδοση του προφορικού λόγου από γενιά σε γενιά από όπου ανακαλύπτονται ενσωματωμένες οι εμπειρίες όλων των προηγούμενων γενιών "σε μορφή προφορικής διήγησης.

Αναφέρομαι στην εξέλιξη της προφορικής παράδοσης γιατί υπάρχουν πολλά παραδοσιακά σχέδια τα οποία παραδίνονται από μάνα σε κόρη προφορικά την ώρα της ύφανσης πάνω στον αργαλειό.

Η μετάδοση γίνεται, καθώς και η παραλαβή από την επόμενη γενιά, πλην όμως όχι αυτούσια με αποτέλεσμα να γίνεται αποδεκτός ο προφορικός λόγος δίχως την πιστοποίηση για το αληθές της διήγησης αφού είναι παραδεκτό ότι στον προφορικό λόγο υπάρχει μια ρευστότητα όσον αφορά το "παρελθόν, το παρόν και το μέλλον".¹¹

(Κυριακίδου - Νέστορος, 1975:122, 128, Σηφάκης, 1988:21-27)

Κατά την Βογιατζόγλου κάθε γενιά ανθρώπων αισθάνεται γύρω της τον κόσμο που την περιβάλλει, με τις δικές της ευαισθησίες, προσπαθεί να γνωρίσει αυτόν τον κόσμο, και αφού δημιουργήσει τη δική της αίσθηση, τις δικές της επινοήσεις και τα έργα της τις παραδίδει στην επόμενη γενιά.

Εκείνη με τη σειρά της προσθέτει τη δική της 'συγκομιδή πάνω σ' αυτή που κληρονόμησε και την παραδίνει στην επόμενη γενιά. Όλη αυτή η συγκομιδή και ο πλούτος των περισυλλεγόντων στοιχείων διαχρονικά είναι η παράδοση. Η παράδοση δεν παραμένει στατική αλλά συνεχώς εξελίσσεται. Κατά την ίδια η εξέλιξη της παράδοσης δημιουργείται όταν νέα στοιχεία έρχονται σε επαφή με την παράδοση.

Η αντιδικία η οποία συντελείται ανάμεσα στα νέα στοιχεία και στα παλαιά έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία άλλων μορφών πολιτισμού, μια σύνθεση παλαιού και καινούργιου. (Βογιατζόγλου, 1986:14)

¹¹ "Στις παραδοσιακές κοινωνίες η τέχνη κατασκευάζει στις μορφές με τις οποίες διατυπώνεται η συλλογική γνώση και μνήμη, η αντίληψη και ερμηνεία του κόσμου. Πριν δηλαδή κατατεθεί στο θησαυροφυλάκιο της συλλογικής μνήμης οποιαδήποτε πληροφορία, γνώση, πεποίθηση ή κρίση, πρέπει να διατυπωθεί να μορφοποιηθεί με τρόπο σαφή και κατανοητό από όλους, καθώς πρόσφορο στην απομνημόνευση. Αυτή τη διαδικασία της μορφοποίησης που συνεπάγεται επιλογή, αφαίρεση ξεκαθαρισμό συσχετισμό γίνεται με βάση ένα οργανικό σύνολο κανόνων που συνήθως τους λέμε συμβάσεις, υποδηλώνοντας με τον όρο αυτόν και τη γενική ισχύ τους για όλα τα μέλη ενός κοινωνικού συνόλου και τη διαχρονικότητά τους το ότι δεν δημιουργήθηκαν από τη μια μέρα στην άλλη αλλά ισχύουν από παλιά και πιθανό ταύτα διαμορφώθηκαν πριν από αρκετές γενεές". (Σηφάκης, 1988:21)

Μια πολυστρωματική και πολυταξική έννοια της λαϊκής παράδοσης, σε εθνικό επίπεδο, αποδίδεται από τον Μερακλή όσον αφορά την οικογένεια, προίκα, μετανάστευση κτλ. (Μερακλής, 1984:14, 57, 83)

Τοποθετήσεις γύρω από την ιδεολογία της παράδοσης, πραγματοποιούνται σύμφωνα με το πνεύμα του έτους 1979, έτος διακήρυξης της ελληνικής παράδοσης από το Υπουργείο Παιδείας, με πρωταρχικό σκοπό να τιμηθούν οι ρίζες του ελληνικού λαού, μια υπενθύμιση για την παράδοση, και προσφορά για τους νέους της Ελλάδας "στη μνήμη των πατέρων του έθνους".

Για το σκοπό αυτό εξεδόθη μια σειρά από κείμενα, (1981:9-190)

Ελληνική Παράδοση, στην οποία σειρά συμμετέχουν είκοσι τέσσερις Έλληνες διανοούμενοι, με εισηγήσεις - άρθρα (1981:9-180), και εννέα ομιλητές σε δύο δημόσιες συζητήσεις στην Αθήνα και Πειραιά. (Ζώρα, 1981: 183-237 κ.ά., Ελληνική Παράδοση)

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι η επιλογή των εισηγήσεων και εισηγητών, έγινε από το χώρο της ελληνικής πρωτεύουσας, Αθήνα, και συμπρωτεύουσας, Θεσσαλονίκη. Απουσιάζουν παντελώς εισηγήσεις επιστημόνων από το χώρο της ελληνικής επαρχίας και του χώρου της διασποράς. Σχήμα οξύμωρον κατά τη γνώμη μου.

Από τις εισηγήσεις συναφείς με το θέμα της μελέτης μου, επέλεξα από τις εργασίες οι οποίες αναφέρονται στον Ελληνικό πολιτισμό / παράδοση, υφαντική / κεντητική.

Σα' θύμηση των εθνών και συνειδητή ιστορία ονομάζει την παράδοση ο Δραγούμης. (Δραγούμης, 1981:24)

Το νόημα της παράδοσης διαπραγματεύεται Ο Χρήστος Μαλεβίτσης, ο οποίος χαρακτηρίζει την παράδοση σα βιωμένο χρόνο και μια διαχρονική πορεία του ιστού του πυρήνα της ζωής ο οποίος πρωτοσχηματίσθηκε σε κάποιο τόπο από κάποια κοινότητα, και κατά συνέπεια η παράδοση έχει δυναμικότητα, και όχι στατικό χαρακτήρα, προϋποθέτει κατά φυσική συνέπεια ένα πυρήνα με μια πολιτιστική εξέλιξη, η οποία αναπτύσσει το νήμα της παράδοσης προοδευτικά, από τα μέσα προς τα έξω. (Μαλεβίτσης, 1981:89)

Κατά τον ίδιο η παράδοση βιώνει και δεν χάνεται, αν η σαφήνεια των εγγραφών του βιωμένου χρόνου, και η γνησιότητα - αυθεντικότητα των δημιουργών, δηλώνουν μια ισχυρή συνείδηση. Ο Μαλεβίτσης, υποστηρίζει ότι το νόημα της παράδοσης λειτουργεί κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, μετά την ανάπτυξη μιας εμπειρίας στη συνείδηση του ατόμου, και παραμένει ζωντανός αυτός ο πυρήνας της παράδοσης. (Μαλεβίτσης, 1981:89, 95, 97)

Η δήλωση του Μαλεβίτση μπορεί να υλοποιηθεί στο παραδοσιακό εργόχειρο όπου η υφάντρα παραλαμβάνει το σχέδιο, κρατάει τον πηρήνα και δημιουργεί παραλλαγές. (Κυριακίδου - Νέστορος, 1975:128)

Ο Παπανούτσος υποστηρίζει ότι πρωτοτυπία στην παράδοση δεν υπάρχει, αφού στην τέχνη γενικά ο κάθε τεχνίτης ακολουθεί κάποιο πρότυπο, και οι εργασίες του εξαρτώνται από την παιδεία και τους δασκάλους που αυτός είχε. Ο κάθε τεχνίτης (υποστηρίζει ο ίδιος) δίνει στα έργα του το χαρακτήρα των δικών του εργασιών / δημιουργιών βασιζόμενος πάνω στα έργα της σχολής στην οποία διδάχθηκε, δίχως να παραλείπει (ο τεχνίτης) να δημιουργήσει κάτι 'ξεχωριστό', δικό του.

Ο τεχνίτης "φυσικός και αυθόρμητος ή πιο φωτισμένος με το πνεύμα του καιρού του" δημιουργεί. (Παπανούτσος, 1981:119-121)

"Η παράδοση δεν πρέπει να είναι παλιά από απομνημόνευση ούτε καινούργια δίχως μνήμη"
(Δ. Πικιώνης, 1981:131)

Για την ανοικοδόμηση της παράδοσης αναφέρεται ο Πικιώνης σε ένα άρθρο του το οποίο έγραψε το 1946 και δημοσίευσε στο περιοδικό εκλογή το 1981. (Πικιώνης, 1981:124-132)

Στην ίδια παράλληλο εκφράζεται και ο Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος,

"η αναγωγή της μορφής της ουσιαστικότητας της παράδοσης, είναι έργο μνήμης και αμνησίας μαζί"
(Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, 1981:131)

Ο Πικιώνης διαπραγματεύεται το θέμα της ανοικοδόμησης της παράδοσης, με μια συνειδητοποιημένη προσέγγιση, καυτηριάζει τα κακώς έχοντα της εποχής του 1946, και συνιστά όπως κλιμάκια διδασκάλων αρχίσουν να μελετούν την παράδοση και το λαό, από τις αρχικές καταβολές το χωριό, και όχι από την πολυθρόνα και αφού αυτοί οι δάσκαλοι διδαχθούν τότε μόνον να διδάξουν το πλήθος.

(Πικιώνης, 1981:131) Με τις προσεγγίσεις του Πικιώνη συμφωνεί και ο Δραγούμης. (Δραγούμης, 1981:32) Είναι δύσκολο να εντοπισθεί, αν οι τοποθετήσεις των δύο παραπάνω λογίων ήταν ορθές, τι πρόοδος έγινε, και σε ποιο βαθμό, και με ποιο ορθό κριτήριο, αξιολογήθηκαν και ακόμη αν οι προτροπές τους οδήγησαν στην ορθή μελέτη της παράδοσης όσον αφορά την καθημερινή ζωή του λαού, όπως πραγματικά είναι αυτή η ζωή.

Η παραπάνω έρευνα έγινε με επιστημονική παρατήρηση και ερμηνεία; ή επετεύχει το αντίθετο με τη δημιουργία της πλαστικής λαογραφίας folklore, (Κυριακίδου - Νέστορος, 1978:149) και η οποία υιοθετήθηκε για λόγους τουριστικούς (Κιουρτσάκης, 1984:60); Με ποιά οπτική γωνία προσήγγισαν οι δάσκαλοι το θέμα και το νόημα, που λέγεται αληθινή παράδοση που τόσο έντονα ετόνισε η Ζώρα στη δημόσια συζήτηση στον Πειραιά; (Ζώρα, δημόσια συζήτηση, 1981:237)

Η Ζώρα στην δημόσια συζήτηση δεν έκανε μόνον λόγο για τη λαϊκή τέχνη, αλλά και για τη χαλκίδευση της παράδοσης το φολκλόρι και με ανησυχία εξέφρασε τους φόβους της για την ισοπεδωτική τακτική της παραποίησης της λαϊκής τέχνης, η οποία τακτική βλάπτει την παράδοση. Εξέφρασε όμως και την ευαρέσκειά της που

τελικά (κατά τη γνώμη της), ο λαός προσπάθησε να βρει τις ρίζες του, και να εκτιμήσει τη χειροτεχνία σαν μια έκφραση λαϊκής τέχνης και δημιουργίας. Στο θέμα της παραποίησης της λαϊκής τέχνης, η Ζώρα ετόνισε ότι είναι ανάγκη να κρατηθεί η λαϊκή τέχνη, όπως και η παράδοση, αυθεντική όπως αυτή παραδόθηκε από τις προηγούμενες γενιές. (Ζώρα, δημόσια συζήτηση Πειραιάς, 1981:224, 225, 237)

Από την αρχή των εισηγήσεων / άρθρων, φαίνεται καθαρά, η ρομαντική ιδεαλιστική εθνοκεντρική προσέγγιση του Υπουργείου Παιδείας στην ανακήρυξη του έτους της παράδοσης (έτος 1979). Μόνο που η αξιέπαινη πρωτοβουλία καθώς και οι προσπάθειες με τις πολύμορφες εκδηλώσεις τους δεν θα έπρεπε να περιοριστούν μέσα στα όρια αυτού του χρόνου (του έτους της παράδοσης), γιατί "θα έμοιαζε σαν ένα πυροτέχνημα που έσβυσε. Θα ήταν μια φευγαλέα εντύπωση στη μνήμη των παιδιών μας ...". (Ζώρα, δημόσια συζήτηση Πειραιάς, 1981:224)

Αξιοσημείωτο θεωρώ το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους εισηγητές όπως ανέφερα, π.χ. Δραγούμης, Πικιώνης κ.ά., προτρέπουν τους λαογράφους δασκάλους να μελετήσουν το αρχικό αμόλυτο κύτταρο της παράδοσης, το χωριό. Σε αντίθεση όμως οι εισηγητές προέρχονται (όπως ήδη λέχθηκε) από τα κέντρα των μεγαλουπόλεων Αθήνας - Θεσσαλονίκης.

Η υφαντική / κεντητική τέχνη σπανίως αναφέρεται στις επιλεγμένες εισηγήσεις του βιβλίου (η Ελληνική Παράδοση), σαν ένα μέρος της παραδοσιακής τέχνης.

Από τους αρθρογράφους - εισηγητές ελάχιστοι παρουσιάζουν το πρόβλημα της παραποίησης της παράδοσης και ποια πρέπει να είναι τα μέτρα στα προβλήματα τα οποία φανερώνονται καθώς και οι προφυλάξεις που πρέπει να ληφθούν για τη διαφύλαξη της πραγματικής παράδοσης από κάθε κίνδυνο καταστροφής του "παραδομένου θησαυρού".

Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στους νέους. Στις δύο δημόσιες συζητήσεις Αθήνα - Πειραιά η συνδιάλεξη γίνεται μόνον μεταξύ επιστημόνων. Όπως ήδη λέχθηκε, η προσπάθεια του Υπουργείου Παιδείας "αξιοπρόσεχτη και αξιέπαινη", εάν βέβαια Οι νέοι ενημερώθηκαν δεόντως, γιατί σε καμία περίπτωση δεν αναφέρεται η παρουσία νέων στις συζητήσεις, ούτε και αν εδόθη χρόνος στους νέους να εκφράσουν τις δικές τους απόψεις. Ένα σύγγραμμα που δεν ανταποκρίνεται στην σημερινή πραγματικότητα αλλά, όπως αναφέρει η Κυριακίδου - Νέστορος, τότε που η επιστήμη η οποία καταγράφει τα ήθη και έθιμα του ελληνικού λαού η λαογραφία, ήταν η θεραπαινίδα " μιας ομάδας ονειροπόλων πεφωτισμένων του κρατικού μηχανισμού. (βλ. Τσάτσος, 1981:9, 15, Κυριακίδου - Νέστορος, 1978:69)

Για την ύφεση και την παρακμή της λαϊκής παράδοσης, ο καθένας πρέπει να αξιολογήσει την κατάσταση έχοντας πάντοτε υπ' όψιν ότι, μέσα από το "συνεχές γίνεσθαι" του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, άλλα στοιχεία επιζούν ακέραια, άλλα τροποποιημένα ή αναπροσαρμοσμένα ή ακόμη εξαφανίζονται εξ ' ολοκλήρου, όπως ήδη λέχθηκε. (Μερακλής, 1973:14) Γιατί ο λαός εκφράζεται μέσω του πολιτισμού του τον οποίο συνεχώς αναπλάθει χρησιμοποιώντας στοιχεία της

παράδοσης μαζί με νέα στοιχεία τα οποία προσφέρουν οι εκάστοτε συνθήκες της ζωής του.

Είναι όμως αναμφισβήτητο ότι παγκοσμιοποίηση πολιτισμού όπως ήδη αναφέρθηκε, πλήττει καίρια τον λαϊκό πολιτισμό, ο οποίος χρειάστηκε πολλούς αιώνες για να εξελιχθεί και να φθάσει στη βαθμίδα που είναι σήμερα. (Κιουρτσάκης, 1989:42)¹²

Συμπερασματικά θα μπορούσε να εκτιμηθεί ότι η κληρονομημένη τεχνική παράδοση, αναπτύχθηκε με την "κοινή αντίληψη" για τη ζωή, και εκφράζει το γενικό αίσθημα μιας κλειστής κοινωνικής ομάδας η οποία καθορίζεται από την κοινή ψυχική διάθεση της ομάδας, τους οικονομικούς σκοπούς, τις κοινές συνθήκες διαβίωσης, και αποκρυσταλλώνεται στα έθιμα τα οποία τηρούνται με σεβασμό σαν ιεροί νόμοι και παραλαμβάνονται από την επόμενη γενιά ανθρώπων. (Χατζημιχάλη, 1931:8, Hosbawn, 1983:32, 4, 89, 14, Roper, 1983:4, 6, 7 στο *The Invention of the Tradition*)

Επομένως θα μπορούσε να εκτιμηθεί ότι η λαϊκή παράδοση περιλαμβάνει το σύνολο "των έργων ή των δραστηριοτήτων που εκφράζουν τον λαό και χαρακτηρίζεται από την ανωνυμία, την τυποποίηση, τη συλλογικότητα κ.ά.". (Μπαμπινιώτης, Λεξ. 1998:1335)

Κατά συνέπεια "παράδοση είναι η γνώση που μια κοινωνία ανθρώπων έχει αποθησαυρίσει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και που τη μεταδίδει από γενιά σε γενιά". (Αβέρωφ, 1999:45)

Επομένως η παράδοση είναι ο "αποθησαυρισμένος θησαυρός" μιας κοινωνίας.

¹² Το ερώτημα και ο φόβος σήμερα δεν είναι το πώς θα συντηρηθούν πολύτιμα έργα τέχνης, αλλά πώς θα κρατηθούν ζωντανές και ανέπαφες στις μέρες μας "βασικές πηγές" οι οποίες κρατούσαν "τη φυσιολογική ανανέωση" τις ποικίλες καλλιτεχνικές ευαισθησίες, την καλλιέργεια του λαϊκού πολιτισμού και φυσικά αυτής της ανθρωπιάς". (Κιουρτσάκης, 1989:47)

Δικαιολογημένα αναρωτιέται ο ποιητής Σεφέρης ότι, "Το ζήτημα δεν είναι τόσο ποια πράγματα τέλειωσαν [...] αλλά με τι αντικαθιστούμε [...]" (εμείς που ζούμε, όπως κάθε πράγμα της ζωής μέσα στη φθορά και την αλλαγή) τα πράγματα που χάσαμε". (Γ. Σεφέρης, Δοκίμες, Γ' έκδοση 1974, Β' τόμος, σ. 138, στον Κιουρτσάκη, 1989.42).

Ελληνική Λαϊκή Τέχνη

Κριτική Ανασκόπηση Βιβλιογραφικών Πηγών

Βιβλιογραφικές πηγές που απαντούν στους στόχους προβληματισμών γύρω από την Ελληνική λαϊκή τέχνη εντοπίστηκαν στα παρακάτω εγχειρίδια:

(Χατζημιχάλη, 1931, Κυριακίδου-Νέστορος, 1975, Μέγας, 1979, Ζώρα, 1980, Σηφάκης, 1980, Σκουτέρη-Διδασκάλου, 1989, 1990, Μερακλής, 1992, Χασιώτης, 1992, Μπαμπινιώτης, 1998, Μαυρόγιαννης, τόμ 3:1999, Αβέρωφ, 1999). Εφ' όσον αποτελεί είδος Ελληνικής λαϊκής τέχνης το παραδοσιακό εργόχειρο, συζητήθηκε σε γενικότερες μελέτες και όσα αναφέρονται σχετικά με την αποστολή της (εννοώ της λαϊκής τέχνης) και τη λειτουργικότητά της αφορούν επίσης παραδοσιακά εργόχειρα υφαντά / κεντητά.

Τι είναι Λαϊκή τέχνη και ποια τα γνωρίσματά της;

Η Χατζημιχάλη ορίζει τη λαϊκή τέχνη ως εξής:

"Λαϊκή διακοσμητική είναι η αντικειμενική έκφραση και εκδήλωση του καλλιτεχνικού συναισθήματος μιανής ομαδικής ψυχής, που εξαρτάται από τις συνθήκες της ομάδας, από τη δημιουργημένη τεχνική παράδοση και στενοσυνδέεται με πρακτικούς σκοπούς, χωρίς όμως να παραμελεί και σκοπούς, που δεν έχουν σχέση αποκλειστική με την υλική ζωή".

(Χατζημιχάλη, 1931:7)

Ο Μερακλής πιστεύει ότι η

"Λαϊκή τέχνη είναι μια διαδικασία που ξεκινάει από την ικανοποίηση πρακτικών αναγκών, ενώ ήδη εμπεριέχει και την τάση, την εντελέχεια για την εκδήλωση μιας "καλλιτεχνικής βούλησης", για την εκδήλωση μιας επιθυμίας της διακόσμησης του περιπτού".

(Μερακλής, 1992:9)

Κατά την άποψη του Μπαμπινιώτη, λαϊκή τέχνη είναι

"η τέχνη που άνθησε στην Ελλάδα, από τα τέλη του 17ου αι ως του 19ου αι περιλαμβάνοντας όλους διακοσμητικής με χαρακτηριστικά της τα θέματα αγιογραφικές συνθέσεις, την ανωνυμία του καλλιτέχνη κ.ά. Η τέχνη που βασίζεται στην παραγωγή έργων με τον παραδοσιακό τρόπο".

(Μπαμπινιώτης, 1998:991)

Οι πάμπολλοι ορισμοί οι οποίοι κατά καιρούς αποδόθηκαν στην ελληνική λαϊκή τέχνη, διότι γι' αυτήν γίνεται λόγος, δημιουργήθηκαν μόνον για να βοηθήσουν και να γίνουν τα "επιστημονικά εργαλεία" ώστε να γίνει κατανοητό το φαινόμενο το οποίο αναλαμβάνει να μελετήσει ο εκάστοτε ερευνητής.

"Φυσικά δεν υπάρχουν 'σωστοί ορισμοί. Οι ορισμοί είναι ανθρώπινα κατασκευάσματα, νοητικά προϊόντα άρα ενέχουν ένα μεγάλο ποσοστό αυθαιρεσίας. Ωστόσο οι ορισμοί είναι επιστημονικά εργαλεία, άρα "χρηστικά προϊόντα" που μεταχειρίζεται ο επιστήμονας για να δώσει ταυτότητα, δηλαδή να καθορίσει και να περιορίσει το φαινόμενο που εξετάζει. Έτσι, από τη μια μεριά, ξεκαθαρίζει τη θέση του απέναντι στο αντικείμενο της έρευνας και, από την άλλη, επιχειρεί ταυτόχρονα μια πρώτη κατανόηση του αντικειμένου αυτού. Από αυτήν την άποψη, οι ορισμοί λειτουργούν στην επιστημονική διαδικασία ως " υποθέσεις εργασίας", οι οποίες επαληθεύονται - ή όχι - με τη θεωρία και την έρευνα".

(Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989, 1990:16,26)

Αν η ίδια ομάδα (κοινωνικό σύνολο) η οποία κατασκεύασε τα χρηστικά αντικείμενα είναι συντηρητική, απαιτεί τα παραδοσιακά της χειροτεχνήματα να μην είναι μόνο χρηστικά αλλά και συντηρητικά όσον αφορά την λαϊκή τέχνη η οποία είναι λιγότερο προσωπική και την αποδέχεται συνολικά η ομάδα που τη δημιούργησε. Κατά συνέπεια η λαϊκή τέχνη είναι χρηστική συντηρητική, ομαδική /συλλογική (Χατζημιχάλη, 1931:8) τις περισσότερες φορές ανώνυμη δίχως όμως να παραλείπεται και η έκφραση της 'μαγικοθρησκευτικής αντίληψης του (Ζώρα, 1980:14) κόσμου. Όσον αφορά την αισθητική των προϊόντων της λαϊκής τέχνης ο Μερακλής (1992:8) θεωρεί χαρακτηριστικό ότι η καλαισθησία συνυπάρχει με τη συλλογικότητα και τη χρηστικότητα, ώστε ο λαϊκός τεχνίτης ο οποίος κατασκευάζει το χειροτέχνημά του να δικαιώνει την αποστολή του, δίχως να παραλείπει να ανταποκρίνεται αυτό στην εξυπηρέτηση των αναγκών της ομάδας. Αρα ο κατασκευαστής του προβλέπει ότι το λαϊκό κατασκεύασμα πρέπει να το διακρίνει μια συλλογική λειτουργικότητα. (Μερακλής, 1992:13) Ο Μερακλής, (1979:41) συμπεραίνει ότι η λαϊκή τέχνη είναι η έκφραση της "λαϊκής ψυχής", μια λειτουργία της λαϊκής διαβίωσης του ανθρώπου και ένας αντικατοπτρισμός της καθημερινής του ζωής. Κατά συνέπεια η λαϊκή τέχνη φανερώνει τον πολιτισμό /παράδοση της ομάδας, πώς σκέφτεται τα οράματά της, πώς λειτουργεί και από ποιους κανόνες διέπεται γιατί μέσα από τα έργα του, ο λαϊκός τεχνίτης αφήνει να γίνουν γνωστές οι αντιλήψεις του, τα πιστεύω του οι φόβοι /οι αμφιβολίες του για τη ζωή, οι προτιμήσεις του και οι σχέσεις του με τον 'φυσικό' και κοινωνικό περίγυρο.

Η Χατζημιχάλη, (1931:17) εκτιμά ότι όταν ένας ερευνητής μελετήσει τα λαϊκά χειροτεχνήματα, μέσα από αυτά αποκομίζει την "ιδιορυθμία του πολιτισμού" της φυλής, την κοινωνικο - οικονομική ζωή της χώρας και μπορεί να χρησιμοποιηθεί η λαϊκή τέχνη σαν ένα εργαλείο σύνδεσης (ένας κρίκος) του ανθρώπου με τη χώρα που ζει. Επομένως η λαϊκή τέχνη είναι ένας βασικός παράγοντας με "εκπολιτιστικό ορίζοντα", με κοινωνικο - παιδαγωγική και οικονομική άποψη και γίνεται δυναμικός συνεργός στην ανάπτυξη της καλλιτεχνικής ζωής. Αφού ο σύγχρονος καλλιτέχνης μπορεί να μελετήσει τα λαϊκά καλλιτεχνήματα και να αντλήσει 'σηματοποιήσεις και "τεχνικές μορφές" και με τη συνεργασία /σχέση της ύλης και της 'σηματοποίησης' να δημιουργήσει μια καινούργια έκφραση. Τότε η λαϊκή τέχνη κατά την άποψη της Χατζημιχάλη φανερώνεται και διαδραματίζει το ρόλο μιας ζωντανής κληρονομιάς η

οποία εξελίσσεται σε υποδομή, και ένα βασικό και πολύμορφο στοιχείο με εκπαιδευτικό χαρακτήρα στη διαβίωση του Χατζημιχάλη, ανθρώπου. (1931:17)

Όσον αφορά την πολύπλευρη αξία της λαϊκής τέχνης ο Μέγας, (1979:142, 143) αναφέρει ότι την παραδέχτηκαν τα συνέδρια της Πράγας το 1928 και του Παρισιού το 1947, της οποίας τα βιώματα χρησιμοποίησαν για "εθνολογικές και κοινωνιολογικές" μελέτες.

Παρά όμως το παραπάνω γεγονός, χαρακτηριστικό της ελληνικής λαϊκής τέχνης είναι κατά γενική ομολογία των μελετητών να αφομοιώνει ξένες επιδράσεις χωρίς να εξαφανίζει την εθνική της ταυτότητα. Η διπλή επίδραση την οποία δέχθηκε από Ανατολή και Δύση δε στάθηκε ικανή να εξαφανίσει την αφομοιωτική ικανότητα της Ελληνίδας όσον αφορά τις ξένες επιδράσεις και με αυτό εννοώ αφομοιωτική ικανότητα αυτών των ξένων επιδράσεων, ανάπλαση ξενόφερτων στοιχείων σε γνήσιες ελληνικές δημιουργίες, με τη σχετικότητα της δυναμικής επιλογής η οποία είχε σαν αποτέλεσμα η Ελληνίδα να διαλέγει, κρατώντας πάντα το υλικό που ταίριαζε στα δικά της πιστεύω, και να το ενσωματώνει στα δικά της κατασκευάσματα /εργόχειρα. (Ζώρα, 1980:14, Χατζημιχάλη, 1931:13)

Κατά τον Χασιώτη, (1992:9) όσο πιο απλή φαίνεται η παραπάνω διαδικασία τόσο πιο δύσκολη παρουσιάζεται αφού ενδυναμώνεται από τις ξένες επιδράσεις που είναι συνέπεια της επιμειξίας των λαών, με αποτέλεσμα να γίνεται δύσκολη η μελέτη της λαϊκής τέχνης μιας φυλής, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας προκαλείται σύγχυση λόγω του "πολύμορφου κλίματος" της γεωγραφικής της θέσης και των πολλαπλών περιπετειών που είχε υποστεί η φυλή των Ελλήνων. Αν σκεφτούμε ότι η ιστορική κατάταξη των έργων της λαϊκής διακοσμητικής είναι πολύ δύσκολη επειδή "σχεδόν πάντοτε, στα έργα κάθε τοπικής ομάδας" υπάρχουν αναμειγμένες ξένες επιδράσεις. (Χατζημιχάλη, 1931:14, Χασιώτης, 1992:10). Ίσως όμως το παραπάνω σχόλιο να μην είναι απόλυτο, γιατί όλες οι ξένες επιδράσεις δεν προέρχονται από τον ιστορικό βίο οφείλονται και σε άλλες σχέσεις της λαϊκής διακοσμητικής, οι οποίες όπως ήδη λέχθηκε συντελούν στην "εξήγηση της διαφοράς των τοπικών μορφών ώστε να γίνεται δύσκολη η διάκριση των διαφόρων ιστορικών κυρίως επιδράσεων, όπως η συντηρητικότητα, και ο τοπικισμός της λαϊκής τέχνης". (Χατζημιχάλη, 1931:14, Χασιώτης, 1992:9, 10)

Για το λόγο ότι ο τοπικισμός της λαϊκής τέχνης και η συντηρητικότητα, διατηρούν τα προϊστορικά σχήματα τα οποία συνετέλεσαν κάθε "φορά να αφομοιωθεί σε μεγάλο βαθμό κάθε νέο μοτίβο των διαφόρων εποχών". (Χατζημιχάλη, 1931:14, Μαυρόγιαννης, Τόμος 3, 1999:211-213)

Η Χατζημιχάλη και ο Χασιώτης δικαιολογούν την παραπάνω άποψη του Μαυρόγιαννη,

"και έτσι παρουσιάζονται προϊστορικά θέματα ενωμένα με βυζαντινά και συγχωνευμένα με φόρμες ανατολικές, βενετσιάνικες ή τούρκικες. Ο κατασκευαστής

δηλαδή ενώ δεχόταν την ξένη επίδραση επαναλάμβανε ασυνείδητα τα πατροπαράδοτα θέματα".

(Χατζημιχάλη, 1931:14 Χασιώτης, 1992:9,10)

Για τους λαϊκούς τεχνίτες επικρατεί στην βιβλιογραφία η αντίληψη ότι ο τεχνίτης ο οποίος παραδίδει και διδάσκει την τεχνική της λαϊκής τέχνης στον επόμενο παραλήπτη, είτε αυτός είναι "μάστορας σε τσιράκι" είτε είναι μητέρα σε παιδί, δημιουργεί μια αμοιβαία "προσωπική σχέση" η οποία σχέση βασίζεται σε μια μακροχρόνια παρακολούθηση της τέχνης αυτής και στην "προφορική εκμάθηση με πάντοτε βάση τη μνήμη". Αυτή όλη η "συσσώρευση των γνώσεων" λειτουργεί συνθετικά, αφού αυτό που διδάσκεται και αφομοιώνει στη μνήμη του ο 'μαθητής' είναι τα μοτίβα (θέματα) τα σχέδια, οι παραστάσεις και 'φόρμουλες' πάντα με φωτογραφική απομνημόνευση παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις έρχονται αρωγοί τα 'γραπτά' σχέδια, οι ιχνογραφήσεις, για τα κεντήματα 'τα σταμπωτά', 'χνάρια-πατρόν' για τις φορεσιές κ.ά.

Ο τεχνίτης χρησιμοποιεί όλα του τα βιώματα και τις απομνημονευμένες γνώσεις της παράδοσης της κοινωνίας στην οποία ανήκει (στενής ή πλατειάς) και δεν χρειάζεται αντιγραφή άλλων σχεδίων αφού αυτός ο ίδιος ζει μέσα σε μια ζωντανή παράδοση. Ο τεχνίτης δεν αντιγράφει αλλά την ώρα που χρησιμοποιεί κάποιο σχέδιο κάνει τις δικές του παραλλαγές οι οποίες κατά συνέπεια εξαρτώνται πρώτα από την ύλη και κατά δεύτερο λόγο από την τεχνική. (Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989, 1990:90). Πολλές φορές το μοτίβο σχηματοποιείται από γεωμετρικό που φαίνεται στην αρχή, σε γραπτό και αντίθετα, από γραπτό σε γεωμετρικό. Ένα παραστατικό παράδειγμα σχηματοποίησης και αλλαγής μορφών είναι το πετεινάρι στα λαϊκά κεντήματα των Βαλκανίων, (Κυριακίδου - Νέστορος, 1962:72, 1975:113), όπου η θεματογραφία και μορφολογία αλλάζει.

Εντυπωσιακές μορφές συναντώνται στα σκυριανά κεντήματα (Κυριακίδου - Νέστορος, 1975:118) αλλά και στην Ηπειρωτική Ελλάδα και σε άλλους βαλκανικούς λαούς (νυφιάτικα στρωσίδια, φορεσιές κ.α.).

Χαρακτηριστική μπορεί να χαρακτηριστεί η εξελιχτική πορεία των διακοσμητικών θεμάτων του πετειναριού με καταγωγή από τον ίδιο γεωγραφικό χώρο Ορμύλεια στη χερσόνησο της Χαλκιδικής, (πετεινάρια σε διάφορες παραλλαγές στους ποδογύρους φορεσιών). (Κυριακίδου - Νέστορος, 1975:119)

(Πετεινοί κεντημένοι σε ίδιο βαμβακερό ύφασμα χρώματος γερανί, με βελονιά δικτυωτή, σε χρωματικές συνθέσεις κόκκινου, κίτρινου, άσπρου, πορτοκαλλί, γαλάζιου, και πράσινου).

Το μοτίβο διαφέρει από παραλλαγή σε παραλλαγή με τρόπο ώστε να διακρίνεται η κοινή καταγωγή του αρχέτυπου μοτίβου.

Οι μεταβολές γίνονται με τη θέληση του/ της δημιουργού (π.χ. όπως η διασκευή ενός παραδοσιακού μοτίβου), τότε ο/η δημιουργός έχει την ικανότητα να πρωτοτυπεί και

όχι να επαναλαμβάνει, γιατί προσθέτει κάτι δικό του. (Κυριακίδου - Νέστορος, 1975:127, Σηφάκης, 1988:27)

Ένα στοιχείο που συγκρατεί την πρωτοτυπία του εκάστοτε δημιουργού είναι το γεγονός ότι ο λαός είναι προσκολλημένος στα σύμβολά του, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονται από παλαιότερες εποχές. Τα μοτίβα των συμβόλων προέρχονται από την παρατήρηση του ζωϊκού και φυτικού βασιλείου, (όπως ανθέμια, δέντρα, πουλιά, ζώα, ψάρια, άλογα κτλ.) και από παρατηρήσεις από τα ουράνια σώματα (άστρα, φεγγάρι, ήλιος κ.ά.), καθώς και από ανθρώπινες ενέργειες, π.χ. (τρέξιμο, πάλη, στάση άμυνας κ.ά.). Αλλα σύμβολα είναι τα εθνικά επιβιώματα όπως ο δικέφαλος αετός, οι μαϊάνδροι κ.ά.). Τα παραπάνω σύμβολα είναι βαθιά ριζωμένα (μοτίβα, σύμβολα, σημεία, μορφές) στην ψυχή του λαού, ώστε να παρακολουθούν τον μετανάστη, στον τόπο της εποίκισής του και να αποτελούν δεσμό με τη γενέτειρά του αφού μιλούν τη γλώσσα του. (Μέγας, 1979:143) Εξ' άλλου ο Μέγας εκτιμά ότι η πίστη αυτή στα σύμβολα είναι μια δυνατή και σημαντική αξία της λαϊκής τέχνης η οποία όχι μόνον μιλάει τη γλώσσα των ξενιτεμένων αλλά γίνεται και λειτουργεί, σαν συνδετικός κρίκος (γέφυρα) ανάμεσα στο μετανάστη για αναγνωριστικό σημείο (σύμβολο της καταγωγής του). Εκφραστικές μορφές της τέχνης και τα μοτίβα προέρχονται από τον παραστατικό κύκλο της κοινωνικής ομάδας και γι' αυτό το λόγο, γίνονται κατανοητές οι μορφές από το κοινωνικό σύνολο, αφού ο άνθρωπος είναι πάντοτε ένα μέρος αυτού του κοινωνικού συνόλου και ποτέ μια μεμονωμένη οντότητα. (Μέγας, 1979:142) Ο Μέγας ισχυρίζεται ότι η λαϊκή τέχνη είναι άσχετη με τους καλλιτεχνικούς νομούς, και στηρίζεται στο ιδεολογικό περιεχόμενο, το πνεύμα, την ιδέα η οποία εμπνέει το δημιουργό, και όχι τη μορφή, αφού έχει σαν βάση την αρχική καταβολή. (Μέγας, 1979:140) Οι μορφές στη λαϊκή τέχνη, παρουσιάζουν συμβολικότητα και κατανοούνται δίχως επιπρόσθετη εξήγηση, π.χ. μια καρφίτσα με σχήμα καρδιάς φανερώνει τα αισθήματα του ατόμου που την προσέφερε. (Μέγας, 1979:142)

Ο Μερακλής, (1992:12) συμπληρώνει ότι πρωτοτυπία στη λαϊκή τέχνη είναι το πάθος, το κίνημα της ψυχής, το μορφοποιό στοιχείο, το οποίο είναι ικανό να παραλλάξει μια στερεότυπη μορφή, και δίκαια είναι παραδεχτό ότι στη λαϊκή τέχνη δεν γίνεται παραβίαση μοτίβων παρά μόνον υπάρχει η δυνατότητα απλής παραλλαγής αυτών (των μοτίβων). Συγκεφαλαιώνοντας τη βιβλιογραφία για τη λαϊκή τέχνη ίσως υπάρχει ένα κενό στην Αυστραλία. Ίσως ορισμένα ερωτηματικά είναι δύσκολο να απαντηθούν, όπως τι είναι λαϊκή τέχνη. Ίσως θα πρέπει να παραδεχθούμε ανάμεσα στα άλλα την άποψη της Χατζημιχάλη ότι "η λαϊκή τέχνη είναι κάτι χρήσιμο και χρησιμοποιούμενο κάτι που διατηρείται (και που διατηρείται) και που έχει αξία". (Χατζημιχάλη, 1931:20)

Η Σκουτέρη - Διδασκάλου παρατηρεί ότι είναι πολύ δύσκολο να δώσει κανείς έναν ακριβή ορισμό, παραδέχεται τη θεώρηση της Χατζημιχάλη και προσθέτει ότι στη Λαϊκή Τέχνη όλα είναι "απλά και λειτουργικά χρηστικά". (Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990:95)

Ο Αβέρωφ αξιολογεί τη Λαϊκή Τέχνη σα μια έκφραση συλλογική "πνευματικών και υλικών συνθηκών της ανθρώπινης ζωής". (Αβέρωφ, 1999:26)

Είναι πολύ μεγάλος ο προβληματισμός και αρκετά δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια τι είναι τέχνη και τι παραδοσιακό εργόχειρο, στη σύγχρονη κοινωνία και "ποια είναι τα εργαλεία με τα οποία μπορούμε να προσεγγίσουμε εκτός από τα μάτια μας και τα αυτιά μας για μιάν "αισθητήρια θεώρησή της" ...[...] και οι δυσκολίες αυτές ... πολλαπλασιάζονται ή υπεραπλουστεύονται προκειμένου για τη λεγόμενη λαϊκή τέχνη. Η εύκολη λύση βέβαια στηρίζεται στην άποψη ότι στη λαϊκή τέχνη όλα είναι απλά, ή τουλάχιστον πιο απλά απ' ότι στη λεγόμενη μεγάλη τέχνη ή σύγχρονη τέχνη ή λόγια τέχνη, όλα είναι πιο φυσικά (- πιο κοντά στη φύση) όλα είναι λειτουργικά (- χρηστικά). (Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990:95)

Ο προβληματισμός γίνεται μεγαλύτερος όταν λάβουμε υπ' όψιν ότι τα κριτήρια με τα οποία κρίνεται το χειροποίητο παραδοσιακό εργόχειρο (γιατί γι 'αυτό γίνεται λόγος) δεν είναι απόλυτα.

Στην προσπάθεια να τοποθετηθούν ορισμένες παράμετροι, για τη λαϊκή τέχνη, τεκμηριώθηκαν και αξιολογήθηκαν αποκρυσταλλωμένες ιδέες μελετητών όπως (Χατζημιχάλη, 1931, Μέγας, 1979, Μερακλής, 1979, Ζώρα, 1980, Κυριακίδου - Νέστορος, 1983, Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990, Αβέρωφ, 1999, κ.ά.), όσον αφορά την έννοια του παραδοσιακού εργοχείρου και τις ιδιότητές του, όπως (ομαδικότητα, συλλογικότητα, χρηστικότητα, συντηρητισμός, συμβολισμός, λειτουργικότητα, καλλιτεχνική αισθητική εμφάνιση κ.ά.) (αξιολόγηση γύρω, από τη γνησιότητα και αυθεντικότητα του εργοχείρου). (Ζώρα, 1980:14)

Θα ήταν μάταιο να προσπαθήσει κανείς να καταλάβει ένα έργο λαϊκής τέχνης δίχως να έχει πρώτα συλλογιστεί την τέχνη σαν αναπόσπαστο μέρος της ιστορίας του ανθρώπου, ως πρωταρχικό τρόπο έκφρασης στην ίδια την καρδιά κάθε κοινωνίας. (Αβέρωφ, 1999:25)

Η λαϊκή τέχνη κατά τον Αβέρωφ, πρέπει να ερευνηθεί και αξιολογηθεί σα μια έκφραση συλλογική "πνευματικών και υλικών συνθηκών της ανθρώπινης ζωής", όπως ήδη ειπώθηκε. (Χατζημιχάλη, 1931:7, Μέγας, 1979:140, Μερακλής, 1979:4, Κυριακίδου - Νέστορος, 1983:2, Αβέρωφ, 1999:26)

Κατά φυσική συνέπεια παραδοσιακό εργόχειρο είναι το χειροτέχνημα που κατασκευάζεται με πρωτογενές υλικό (Πληρ. Κ) και εμπεριέχει τις υλικές και πνευματικές δραστηριότητες της ανθρώπινης ζωής συλλογικά όπως αναφέρουν οι παραπάνω τεκμηριωμένες πηγές.

Επίλογος

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να παραδεχθούμε ότι ο Νικόλαος πολίτης, θεωρείται ο πρωτοπόρος Λαογράφος και Πατέρας της λαογραφίας στον Ελληνικό χώρο. Με τον ορισμό του στηρίζει τις κατά παράδοση πράξεις, ενέργειες του λαού τον ψυχικό και τον κοινωνικό του βίο (1909: 1).

Λίγα χρόνια αργότερα ο Στίλπων Κυριακίδης (1922-1953),

Προχωρεί και κατονομάζει τα χαρακτηριστικά του Ελληνικού λαϊκού πολιτισμού αντιπαραθέτοντας Το “το ατομικό, το “νεωτεροποιόν” και το ορθολογικό”

Γνωρίσματα του Μοντέρνου πολιτισμού.δηλαδή ο Κυριακίδης διακυρήττει το Ομαδικό,το κατά παράδοσίν και το αυθόρμητο.

Ο Γεώργιος Μέγας(1938,1947,1966) παραδέχεται τον Πολίτη και τον Κυριακίδη αλλά προχωρά και αναφέρεται στα λαϊκά παραδοσιακά κατασκευάσματα, ασχολείται με την αρχή της Εθνογραφίας, και μελετά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα όπως διαμορφώθηκε από τον ίδιο το λαό και την ιστορία του, ο Γεώργιος Μέγας μαζί με τον Δημήτριος

Λουκάτος (1964-1965) συμπεριλαμβάνουν στον ορισμό τος για την Λαογραφία και τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις της ζωής του λαού. και αναφέρονται στους σκοπούς της λαογραφίας ότι είναι “επιστημονικοί, ανθρωπιστικοί, εθνικοί, και διεθνιστικοί”.

Το 1984 νεότερος λαογράφος ο Μιχάλης Μερακλής, προσεγγίζει το θέμα της λαογραφίας με χαρακτήρα ανθρωπολογικό / κοινωνικό και παραδέχεται ότι η λαογραφική ύλη πολλές φορές υπερβαίνει τα εθνικά όρια με αποτέλεσμα τις διεθνείς συνεργασίες “όπως συμβαίνει στους “λαογραφικούς άτλαντες”.

Η λαογράφος Αλκη Κυριακίδου Νέστορος (1973,1978) συνοψίζει τις λέξεις λαός, λαϊκός σε ένα διαφορετικό επίθετο όπως “παραδοσιακός” μια λέξη που η Νέστορος πιστεύει Ότι αντιπροσωπεύει την έννοια το κατά παράδοσιν. Η Νέστορος προχωρά στην κριτική ανάλυση της θεωρίας της Ελληνικής λαογραφίας, αναφέρεται και κατορθώνει να συνδέσει διαχρονικά την πρωτοεπιστημονική φάση της λαογραφίας όπως ρομαντισμός, ενότητα Γένους, γλώσσα, δημοτικό τραγούδι.

Η Νέστορος μελετά λέξεις κλειδιά όπως λαϊκά ήθη και έθιμα παράδοση καθώς και την ιδεολογική προσέγγιση της λαογραφικής επιστήμης.

Ο Herzfeld σαν κοινωνικός ανθρωπολόγος στοχεύει

Στη σφαιρική γνώση του ανθρώπου και μελετά το αντικείμενό του τον άνθρωπο{ Ελληνα} διαχρονικά, αλλά και συγχρονικά.

Ο λαογράφος Ρωμαίος (1980) κινείται με παρόμοιες προσεγγίσεις και απευθύνεται στον ψυχισμό του Ελληνικού λαού,και στο αδιαίρετο της παράδοσης, αναφέρεται στον λαϊκό πολιτισμό και στο παραδοσιακό εργόχειρο.

Με μια εθνικιστική προσέγγιση όσον αφορά τα λαογραφικά φαινόμενα, τοποθετείται και ο Κακούτης (1980), ο οποίος διαπραγματεύεται στην προφορική παράδοση,στις

συλλογές δημοτικών τραγουδιών και σε δημοτικά τραγούδια που περισυνέλεξε επιτόπια έρευνα θεωρώντας τα 'ζώντα μνημεία' όπως και ο Κυριακίδης στη Νέστορος(1975:66). Ο Κακούτης πιστεύει ότι σπροφορικός λόγος και το δημοτικό τραγούδι γενικά χαρακτηρίζει την ζωή και τον χαρακτήρα του Ελληνικού λαού. Μέσα από τη ζωή του καθρεφτίζεται η ψυχή του η έκφρασή του, η ταυτότητά του και ο χαρακτήρας της πνευματικής ανάπτυξης του Έθνους.

Ο Βαρβούνης ένα από τους νεότερους λαογράφους (1933) διαπραγματεύεται την ιδεολογία της Ελληνικής λαογραφίας με επιστημονική προσέγγιση την εξέλιξη της ταυτότητας του σύγχρονου Έλληνα με επιστημονική σκέψη, μια τάση που υιοθετήθηκε από τους λαογράφους από το 1960 και εντεύθεν. (Βαρβούνης 1993:17,18).

Ο Βαρβούνης βλέπει τον λαό σαν αντικείμενο μελέτης με το κάτοπτρο της σημερινής επιστήμης, συνεξετάζει και παραδέχεται τους προγενέστερους Επιστήμονες, όμως προχωρεί και αξιολογεί το αντικείμενό του, στα πλαίσια μιας μελέτης συνολικής για την αντιμετώπιση του παραδοσιακού τρόπου ζωής. (Βαρβούνης 1993:18,19).

Ο συγγραφέας δηλώνει απροκάλυπτα ότι δεν ακολουθεί την θεωρία της λαογραφικής εφηρμοσμένης επιστήμης { ...} αλλά χρησιμοποιεί ταξικά και πολιτισμικά κριτήρια για να πετύχει ένα γονιμότερο σχετικό προβληματισμό.

Μέσα από τις μελέτες του Herzfeld (1982), και Βαρβούνη (1993) φαίνεται ξεκάθαρα η τάση αλλά και η επιβαλλόμενη ταξινόμηση της Ελληνικής λαογραφίας για επιστημονική προσέγγιση και πορεία απηλλαγμένη από τις τάσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αρχές 20^{ου} αι.

Η Ελληνική λαογραφία, έτοιμη να λειτουργήσει σαν επιστήμη, παίρνει την θέση της ανάμεσα στις άλλες κοινωνικές ανθρωπολογικές επιστήμες (Hersfeld 1982:44) και θα αξιολογείται από τους μελετητές σαν επιστήμη που στο παρελθόν έδειξε το δρόμο στον "Έλληνα να γνωρίσει τον εαυτόν του" ("το γνώθι σ'εαυτόν") Hersfeld (1982:44).

Ο Βαρβούνης σαν Λαογράφος προσεγγίζει τη μελέτη του γύρω από τις έννοιες λαός έθνος λαϊκός πολιτισμός, μέσα από την δική του σφαίρα αρμοδιότητας.

Η λαογραφία στράφηκε κυρίως στη μελέτη της υπαίθρου στον παραδοσιακό χώρο στις παραδοσιακές κοινωνικές ομάδες και την εποχή που η τεχνολογία στην προβιομηχανική εποχή ήταν καθυστερημένη.

Επομένως η λαογραφία στράφηκε και στα κοινωνικά προβλήματα που συνόδευαν την ανάδειξη της τεχνολογίας στον σύγχρονο πολιτισμό Δομική ανθρωπολογία (Anthropologie structural) (1958, Τόμος1: 388) Μια σφαιρική μελέτη του ανθρώπου. (Claude Levi-Strauss).

Επομένως από την διευκρίνιση της σφαιρικής μελέτης του ανθρώπου απορρέει το συμπέρασμα

Της ανθρωπολογικής προσέγγισης είτε αυτή είναι ιστορική, ή σύγχρονη με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται το φαινόμενο που ονομάζεται Κοινωνία ή πολιτισμός. Εξ άλλου εκτιμάται σημαντική η άποψη της Σκουτέρη - Διδασκάλου ότι:

"Λαογραφία θεωρείται η συλλογή του λαογραφικού υλικού. Λαογραφία μπορεί να θεωρηθεί η λογοτεχνία όταν έχει λαϊκά θέματα.

Λαογραφία είναι η εθνική ανάγκη να διασωθεί και να αναβιώσει η εθνική μας παράδοση".

"Λαογραφία είναι η κατασκευή (παραγωγή) έργων λαϊκής τέχνης ή οι λαογραφικές εκδηλώσεις χοροί, εθνικές στολές, γιορτές, λαϊκό θέατρο". (Σκουτέρη-Διδασκάλου 1985:1-28)

Λαϊκός Πολιτισμός και Λαϊκή Παράδοση

Θα πρέπει να καταθέσω ποιος είναι ο ορισμός του Λαϊκού Πολιτισμού και της Λαϊκής παράδοσης.

Κατά τον Μαρμπινιώτη (1998:991,1458), "ο πολιτισμός είναι ένα σύνολο από υλικά και πνευματικά επιτεύγματα ενός κοινωνικού συνόλου {...} είτε είναι μία ομάδα ανθρώπων, ή ένα σύνολο Κοινωνικό, εθνικό ,ή θρησκευτικό".

Τα έργα τέχνης αποτελούν μέρος του λαϊκού πολιτισμού και εκφράζουν βιώματα του χθές όπως π.χ. τα εργόχειρα. Για τον λαϊκό πολιτισμό κάνει λόγο ο Ι. Χασιώτης (1992:6,8,9,10), και ονομάζει τον λαϊκό πολιτισμό τα δρώμενα της καθημερινής ζωής.

Οι Γάλλοι Levi-Strauss και ο Fernard Braudel (La Mediterranee ecrit sur l'histoire), στηρίζουν ότι ο πολιτισμός και η παράδοση ενός λαού, μελετώνται στο χωροχρόνο που αυτός δημιουργήθηκε.

Στην Ευρωπαϊκή ορολογία χρησιμοποιούνται οι λέξεις "civilization" και "culture".

Κατά τον Μπρωντέλ ο πολιτισμός είναι ένας χώρος, που άνθρωποι με τα ίδια χαρακτηριστικά γνώρισμα, χρησιμοποιούν κοινά σύμβολα, και αναπτύσσουν ένα τρόπο ζωής (Σκουτέρη - Διδασκάλου 1989-1990:30).

Ο Σύγχρονος πολιτισμός κατά τον Κυριακίδη, είναι ο πολιτισμός που εμφανίστηκε στην Ελλάδα μετά την βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη.

Ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός έγινε 'παγκόσμιο φαινόμενο' με την σύμπραξη δύο κύριων συντελεστών. α) την ενοποίηση της παγκόσμιας αγοράς του 18^{ου} αι., και β) την βιομηχανική επανάσταση του 19^{ου} αι. (Κυριακίδης στη Σκουτέρη - Διδασκάλου 1998-1999:269).

Για την Λαϊκή Παράδοση ασχολείται η Κυριακή - Νέστορος και επισημαίνει ότι η λαϊκή παράδοση είναι ένα σύμβολο και όχι πραγματικότητα, αλλά κατασκευασμένο από στοιχεία της πραγματικότητας επιλεγμένα για να εξυπηρετήσουν κάποιο σκοπό, και κατατάσσει την λαϊκή παράδοση "ότι δεν ανήκει στην επιστήμη αλλά στην ιδεολογία, και είναι ο κατά παράδοσιν".

Βίος του Ελληνικού λαού ή αλλιώς ο παραδοσιακός πολιτισμός (Κυριακίδου - Νέστορος 1983:249).

Κατά τον Μερακλή, ο λαϊκός πολιτισμός και η Λαϊκή παράδοση, ιστορική εξέλιξη της παράδοσης παρουσιάζεται με δύο σκέλη την λόγια και την λαϊκή. (Μερακλής 1973:14).

Η μετάδοση της παράδοσης γίνεται καθώς και η παραλαβή από την επόμενη γενιά πλην όμως όχι αυτούσια, με αποτέλεσμα να γίνεται αποδεκτός ο προφορικός λόγος δίχως πιστοποίηση για το αληθές της διήγησης αφού είναι παραδεκτό ότι στον προφορικό λόγο υπάρχει μια ρευστότητα όσον αφορά το παρόν και το μέλλον (Κυριακίδου-Νέστορος-1975:122,128, Σηφάκης, 1988:21-27).

Το έτος 1979, έτος διακήριξης της Ελληνικής παράδοσης από το υπουργείο Παιδείας, "με πρωταρχικό σκοπό να τιμηθούν οι ρίζες του ελληνικού λαού, 'μια υπενθύμιση' για την παράδοση και προσφορά για τους νέους της Ελλάδας μνήμη των πατέρων του έθνους".

Για το σκοπό αυτό εξεδόθη μια σειρά από κείμενα (1981:9-190) Ελληνική παράδοση, στην οποία σειρά συμμετέχουν είκοσι τέσσερις Έλληνες διανοούμενοι με εισηγήσεις - άρθρα (1981:9-180 και εννέα ομιλητές σε δύο δημόσιες συζητήσεις στην Αθήνα και Πειραιά. (Ζώρα, 1981:183-237 κ.α. Ελληνική Παράδοση).

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η επιλογή των εισηγητών και εισηγήσεων έγινε από τον χώρο της Ελληνικής πρωτεύουσας, Αθήνα και συμπρωτεύουσας Θεσσαλονίκη. Αποσιάζουν παντελώς εισηγήσεις επιστημόνων από το χώρο της Ελληνικής επαρχίας και του χώρου της διασποράς.

Σαν θύμηση των εθνών και συνειδητή ιστορία ονομάζει την παράδοση ο Δραγούμης. (Δραγούμης, 1981:24).

Ο Χρήστος Μαλεβίσης διαπραγματεύεται το νόημα της παράδοσης με ένα πυρήνα με μια πολιτιστική εξέλιξη η οποία αναπτύσσει το νήμα της παράδοσης προοδευτικά από τα μέσα προς τα έξω.

(Μαλεβίσης, 1981:89,95,97).

Για την ανοικοδόμηση της παράδοσης αναφέρεται ο Πικιώνης με άρθρο του που έγραψε το 1946 και δημοσίευσε στο περιοδικό εκλογή το 1981:124-132)

"Η παράδοση δεν πρέπει να είναι παλιά από απομνημόνευση ούτε καινούργια δίχως μνήμη".

Πικιώνης (1981:124-132). Στην ίδια παράλληλο εκφράζεται και ο Ν.

Θεοδωρακόπουλος, "Η αναγωγή της μορφής της ουσιαστικότητας της παράδοσης, είναι έργο μνήμης και αμνησίας μαζί". (1981:131).

Ελληνική Λαϊκή Τέχνη

Τι είναι λαϊκή τέχνη και ποιά τα γνωρίσματά της.

Κατά την Χατζημιχάλη "η λαϊκή τέχνη, είναι η αντικειμενική έκφραση και εκδήλωση του καλλιτεχνικού συναισθήματος μιανής ομαδικής ψυχής, που εξαρτάται, από τις συνθήκες της ομάδας, από την δημιουργημένη τεχνική παράδοση και συνδέεται με πρακτικούς σκοπούς, χωρίς όμως να παραμελεί και σκοπούς, που δεν έχουν σχέση αποκλειστική με την υλική ζωή". (Χατζημιχάλη, 1931:7).

Κατά τον Μερακλή η λαϊκή τέχνη είναι μία διαδικασία που ο Μερακλής (1992:13) ξεκινάει από την ικανοποίηση πρακτικών αναγκών, ενώ ήδη εμπεριέχει και την τάση, την "εντελέχεια για την εκδήλωση μιας 'καλλιτεχνικής βούλησης' για την εκδήλωση μιάς επιθυμίας της διακόσμησης του περιπτού". (Μερακλής 1992:9). Οι πάμπολλοι ορισμοί που κατά καιρούς δόθηκαν για την Ελληνική λαϊκή τέχνη, δημιουργήθηκαν για να βοηθήσουν και να γίνουν "επιστημονικά εργαλεία" ώστε να γίνει κατανοητό το φαινόμενο το οποίο αναλαμβάνει να μελετήσει ο εκάστοτε ερευνητής.

Κατά την άποψη του Μπαμπινιώτη, "η λαϊκή τέχνη που άνθησε στην Ελλάδα από τα τέλη του 17^{ου} έως του 19^{ου} αι. περιλαμβάνοντας όλους τους κλάδους της χειροτεχνίας και της διακοσμητικής με χαρακτηριστικά τα θέματα από την παράδοση, τις συμβολικές και βιβλιογραφικές συνθέσεις, την ανωνυμία του καλλιτέχνη κ.α. Η τέχνη που βασίζεται στην παραγωγή έργων με τον παραδοσιακό τρόπο". (Μπαμπινιώτης 1998:99).

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι τα έργα της λαϊκής δημιουργίας είναι χρηστικά, συντηρητικά και κατά μεγάλο βαθμό απρόσωπα.

Κατά τον Μερακλή (1992:8) η καλαισθησία συνυπάρχει με την συλλογικότητα την χρηστικότητα ώστε ο τεχνίτης που κατασκευάζει ένα έργο να δικαιώνει την αποστολή του.

Κατά τον Μερακλή (1979:41) η λαϊκή τέχνη φανερώνει τον πολιτισμό / παράδοση της ομάδας τις σκέψεις της ομάδας, τα οράματά της και τον καθημερινό βίο της.

Αλλωστε η Χατζημιχάλη θεωρεί ότι η λαϊκή τέχνη φανερώνει και διαδραματίζει το ρόλο μιας ζωντανής κληρονομιάς, η οποία εξελίσσεται σε υποδομή και ένα βασικό και πολύμορφο στοιχείο, με εκπαιδευτικό χαρακτήρα στη διαβίωση του ανθρώπου. (Χατζημιχάλη 1931:17).

Ο Μερακλής συμπεραίνει ότι τελικά η λαϊκή τέχνη είναι η έκφραση της λαϊκής ψυχής και ένας αντικατοπτρισμός της καθημερινής ζωής του ανθρώπου. (Μερακλής 1979:41).

Ο Μερακλής (1992:21) με λύπη διαπιστώνει ότι οι παράγοντες της λαϊκής τέχνης, δεν παρουσιάζουν την ίδια δυναμικότητα του χθες αλλά μια στειρότητα και στασιμότητα, λόγω της αλλαγής των συνθηκών του ρυθμού της ζωής του σημερινού ανθρώπου. Κατά συνέπεια η λαϊκή τέχνη δεν μπορεί να μείνει άσχετη με την αλλαγή των συνθηκών της διαβίωσης του ατόμου και επιβάλλεται να προσαρμοστεί με τις σύγχρονες συνθήκες και προοπτικές της καθημερινής ζωής. (βιομηχανικός Προσανατολισμός-βιομηχανοποίηση της τέχνης).

Επομένως σε αυτή τη φάση της βιομηχανοποίησης της τέχνης, η λαϊκή τέχνη προσαρμόζεται στο ρυθμό της ζωής.

Ο Μέγας υποστηρίζει πως αν τα έργα λαϊκής τέχνης μπουν "σε σιδερένιες φόρμες, για μαζική παραγωγή τότε θα χάσουν τον λαϊκό της χαρακτήρα, και να μετατραπούν σε βιομηχανικά κατασκευάσματα".

Η ψυχική διάθεση και πρωτοτυπία, και κατά συνέπεια η πρωτοτυπία των εργαλείων. από την οποία γεννήθηκε η λαϊκή τέχνη καταστρέφεται. (Μέγας, 1979:140 κ.ε.).

Όμως μπορεί να ειπωθεί ότι:

Ο τοπικισμός της λαϊκής τέχνης και η συντηρητικότητα ,αυτής, είναι ο λόγος που προϊστορικά σχήματα τα οποία συνετέλεσαν κάθε φορά να αφομοιωθεί σε μεγάλο βαθμό κάθε νέο μοτίβο των διαφόρων εποχών. (Χατζημιχάλη, 1931: 14, Μαυρόγιαννης,τόμος3,1999:211-213).

Η Χατζημιχάλη και ο Χασιώτης δικαιολογούν την παραπάνω άποψη του Μαυρόγιαννη, "και έτσι παρουσιάζονται προϊστορικά θέματα ενωμένα με βυζαντινά και τα δεύτερα συγχωνευμένα με φόρμες ανατολικές. Βενετσιάνικες και τούρκικες. Ο κατασκευαστής επαναλάμβανε ασυνείδητα τα πατροπαράδοτα θέματα". (Χατζημιχάλη, 1931:14, Χασιώτης1992:9,10).

Το χαρακτηριστικό της Ελληνικής λαϊκής τέχνης είναι κατά γενική ομολογία των μελετητών να αφομοιώνει ξένες επιδράσεις χωρίς να εξαφανίζει την εθνική της ταυτότητα. Η διπλή επίδραση που δέχθηκε από Ανατολή και Δύση δεν στάθηκε ικανή να εξαφανίσει την αφομοιωτική ικανότητα Της Ελληνίδας όσον αφορά τις ξένες επιδράσεις και με αυτό εννοώ την αφομοιωτική ικανότητα των ξένων επιδράσεων την ανάπλαση ξενόφερτων στοιχείων, σε γνήσιες ελληνικές δημιουργίες, και με την δυναμική της επιλογής, η Ελληνίδα είχε πάντα την δυνατότητα να επιλέγει κρατώντας το υλικό που ταίριαζε στα δικά της εργόχειρα. (Ζώρα 1980:14, Χατζημιχάλη1931:13).

Κατά φυσική συνέπεια το κατασκεύασμα της Ελληνικής τέχνης είναι το χειροτέχνημα που κατασκευάζεται με πρωτογενές υλικό Πληροφ. Κ και εμπεριέχει τις υλικές και πνευματικές δραστηριότητες της ανθρώπινης ζωής συλλογικά όπως αναφέρουν (Χατζημιχάλη1931:7, Μέγας;1979:140, Μερακλής 1979:4, Κυριακίδου - Νέστορος1983:2, Αβέρωφ 1999:26).

Στοχασμοί / Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να δηλώσουμε ότι λαογραφία είναι η συλλογή του λαογραφικού υλικού, ...η περιγραφική παρουσίαση του λαογραφικού υλικού...η λογοτεχνία, όταν περιέχει Λαογραφικά θέματα, η εθνική ανάγκη, να διασωθεί και να αναβιώσει η εθνική μας παράδοση. Λαογραφία είναι η κατασκευή (παραγωγή) έργων λαϊκής τέχνης ή οι λαογραφικές εκδηλώσεις:χοροί, εθνικές στολές, γιορτές, λαϊκό θέατρο, κατά την Σκουτέρη Διδασκάλου(1985: 1-28).

Για την Λαϊκή παράδοση συνοψίζει,

Η Κυριακίδου Νέστορος πιστεύει ότι η λαϊκή παράδοση είναι σύμβολο και όχι πραγματικότητα, σύμβολο κατασκευασμένο από ορισμένα στοιχεία της πραγματικότητας επιλεγμένα να εξυπηρετήσουν κάποιο σκοπό, και καταλογίζει την λαϊκή παράδοση ως μια έννοια που ανήκει στον χώρο της ιδεολογίας, και όχι στον τομέα της επιστήμης. Θεωρεί ότι υπάρχει μια <πραγματικότητα στην παράδοση που είναι ο κατά παράδοση βίος Του Ελληνικού λαού και επομένως ο παραδοσιακός πολιτισμός>.

Για την Λαϊκή τέχνη συνοψίζει,

Η Χατζημιχάλη και θεωρεί την λαϊκή διακοσμητική ότι είναι η αντικειμενική έκφραση και εκδήλωση του καλλιτεχνικού συναισθήματος “μιανής” ομαδικής ψυχής που εξαρτάται από τις συνθήκες της ομάδας από την δημιουργημένη την τεχνική παράδοση και συνδέεται με πραχτικούς σκοπούς, χωρίς όμως να παραμελεί και σκοπούς, που δεν έχουν σχέση αποκλειστική με την υλική ζωή (Χατζημιχάλη1931:7)

Ο Μερακλής συμπεραίνει ότι η λαϊκή τέχνη είναι η “έκφραση της λαϊκής ψυχής ο αντικατοπτρισμός της καθημερινής ζωής, και της λαϊκής διαβίωσης”.

Ο Κιουρτσάκης ερωτά με απορία;

“Το ερώτημα και ο φόβος σήμερα δεν είναι το πως θα συντηρηθούν πολύτιμα έργα τέχνης, αλλά πως θα κρατηθούν ζωντανές και ανέπαφες στις μέρες μας, βασικές πηγές, οι οποίες κρατούσαν την ‘φυσιολογική ανανέωση’, τις ποικίλες καλλιτεχνικές ευαισθησίες, την καλλιέργεια του λαϊκού πολιτισμού και φυσικά αυτής της ανθρωπιάς. (Κιουρτσάκης:1989.47)

Η Ελληνική Λαϊκή τέχνη σιγανά, αθόρυβα και πολύ απόκρυφα, προχωρεί προς την παρακμή, χάνεται, παραμορφώνεται ή παραμένει κλειδωμένη στα συρτάρια των δημιουργών τους, πιστός φρουρός, και Θύλακας του Λαϊκού πολιτισμού και της Παράδοσης, προβάλλεται στα διάφορα Μουσεία, φωτεινός φάρος και αδιαπραγμάτευτος φύλακας της ζωής και της διαβίωσης παλαιότερων γενεών.

Πολύτιμα έργα χάνονται, φανερώνεται διαβίωσης μιας άλλης εποχής ,στο γύρισμα του χρόνου εξαφανίζονται, ή πωλούνται στις αγορές έναντι μηδαμινού ποσού.

Οι συνθήκες των ανθρώπων που τα δημιούργησαν άλλαξαν, δεν είναι δυνατόν να αναστήσουμε παραδοσιακά κατασκευάσματα όπως χειροτεχνήματα, υφαντά,

χειροποίητα εργόχειρα, δεν χρήζουν ανάγκης για την διαβίωση του ατόμου στον εικοστό πρώτο (21^ο) αιώνα.

Αξίζει όμως τα παραδοσιακά κατασκευάσματα να μένουν στην μνήμη μας δυναμικά <τεκμήρια> με την παρουσία τους, την δυναμική του λόγου τους, να μας κάνουν να καταλαβαίνουμε καλύτερα τον τόπο μας, τον εαυτόν μας, και προ πάντων να κρατούν νωπές της ρίζες της γενιά μας.

Σχεδόν το ταξίδι που με δέος αρχίσαμε να μελετούμε τους διάφορους πεφωτισμένους εργάτες του πνεύματος, φιλοσόφους, λαογράφους, ανθρωπολόγους, έρχεται προς το τέλος του.

Θα ήταν ευχής έργο να μελετηθεί η λαογραφία στις ρίζες του τόπου και χρόνου μέσα στον τόπο και από το <αμόλευτο κύτταρο> που δημιουργήθηκε, τις κλειστές μικρές κοινωνικές ομάδες τα χωριά.

Έτσι η έρευνα θα έχει τα κατάλληλα και αυθεντικά εργαλεία να προβάλλει τον λαϊκό πολιτισμό μας την λαογραφία μας, την παράδοσή μας και την λαϊκή μας τέχνη-δημιουργία με ένα πραγματικό συνδυασμό και μια ζωντανή αλληλουχία πόλης και χωριού, Λόγιας και λαϊκής μορφής πολιτισμού.

Οι ρίζες μας πρέπει να διατηρηθούν νωπές, γερές για να κρατηθούμε ασφαλείς σαν Έθνος. Το εργαστήρι της παιδείας και η εκπαίδευση παραμένουν ο οδηγός Έθνος.

Τα εργαστήρια της Εκπαίδευσης και η Παιδεία θα είναι τα μελλοντικά εργαλεία που θα ενημερώνουν, εκπαιδεύουν και θα μεταλαμπαδεύουν στις νεότερες γενεές, τις ρίζες μας.

«Η εκπαίδευση είναι μια κοινωνική διαδικασία. Η εκπαίδευση είναι ανάπτυξη. Η εκπαίδευση δεν είναι προετοιμασία για τη ζωή, αλλά είναι η ίδια η ζωή». - Τζον Ντιούι (John Dewey)¹³

«Ο σκοπός της εκπαίδευσης είναι να δώσει στο σώμα και στην ψυχή όλη την ομορφιά και όλη την τελειότητα για την οποία είναι ικανοί». - Πλάτωνας¹⁴

Φυσικά δεν θα πρέπει να παραγνωρισθεί η έρευνα αλλά να εκτιμηθεί, ως ένα βασικό εργαλείο για την απόδειξη της αλήθειας.

Θεωρώ το ερώτημα και την λογική, απορία του ποιητή Σεφέρη.

"Το ζήτημα δεν είναι τόσο ποια πράγματα τελείωσαν {...} αλλά με τι αντικαθιστούμε, {...} εμείς που ζούμε όπως κάθε πράγμα της ζωής μέσα στην φθορά και την αλλαγή...τα πράγματα που χάσαμε". (Γ. Σεφέρης, Δοκιμές, Γ' έκδοση 1974 Β' τόμος, Σελ. 138 στον Κιουρτσάκη 1989:42).

¹³ Πηγή - <https://www.teachthought.com/education/john-dewey-quotes/> προσπελάστηκε στις 19 Μαΐου 2024

¹⁴ Πηγή - <https://www.azquotes.com/quote/722178> προσπελάστηκε στις 19 Μαΐου 2024

Πηγές / Βιβλιογραφία

Αβέρωφ, 1999

Γιούρι Αβέρωφ, Εισαγωγή στη μελέτη των υφαντών του Μετσόβου.

Αθήνα: Αρχείο Παραλειπομένων Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας.

Βαρβούνης, 1993

Μ. Γ. Βαρβούνης, Σύγχρονοι προσανατολισμοί της ελληνικής λαογραφίας .

Αθήνα: Πορεία

Βογιατζόγλου, κ.ά., 1986

Μ. Βογιατζόγλου κ.ά., Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός, τόμος Β΄.

Αθήνα: Γνώση.

Δελτίο Λυκείου των Ελληνίδων Αθήνα

Έκδοση Δεκέμβριος 2003

Κ.Δασκαλάκη Επιμέλεια Δελτίου Α. Πανουργιά καλλιτεχνική επιμέλεια

Δραγούμης, 1981

Ίων Δραγούμης, "Ελληνικός πολιτισμός", στο Κωνσταντίνος ν Τσάτσος, κ.ά., Η Ελληνική παράδοση: 27-36, 2η έκδοση.

Αθήνα: "Ευθύνη".

Chatzinikolaou+ Gauntlet 1993

Anna Chatzinikolaou+ Stathis Gauntlett

The oxford companion to Australian folklore Melbourne: Oxford University Press.

De Stoop, 1996

Domnique De Stoop, The Greeks of Melbourne.

Melbourne: Transnational Publishing Company Pty. Ltd.

Doumanis, 1999

Nicholas Doumanis, "The Greeks in Australia", in Richard Clogg (ed.),
The Greek Diaspora in the Twentieth Century: 58-86. London: Macmillan Press Ltd/
New York: St Martin's Press, Inc.

Herzfeld, 1982

Michael Herzfeld, Ours Once More: folklore, ideology and the making of modern
Greece. Austin: University of Texas Press.

Ζώρα, 1980

Πόπη Ζώρα, Ελληνική λαϊκή τέχνη. Επιμέλεια Λ. Μπρατζιώτη.
Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.

Ζώρα, 1981

Πόπη Ζώρα, "Δημόσια συζήτηση για την ελληνική παράδοση στον Πειραιά", στο
Κωνσταντίνος Τσάτσος, κ.ά., Η Ελληνική παράδοση:
207-237, 2η έκδοση, Αθήνα: "Ευθύνη".

Ζώρα, 1994

Η Πόπη Ζώρα, Λαϊκή τέχνη. (Σειρά: Ελληνική τέχνη).
Αθήνα; Εκδοτική Αθηνών S.A.

Θεοδωρακόπουλος, 1981

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, "Ελληνικός και ελευθερία", στο Κωνσταντίνος Τσάτσος,
κ.ά., Η Ελληνική παράδοση: 37-50, 2η έκδοση.
Αθήνα: "Ευθύνη".

A. Τάμης 2004

Αναστάσιος Τάμης

Ο Ελληνισμός της Αυστραλίας

Εθνικό Καποδιστριακό πανεπιστήμιο Αθηνών.

Theofani Karabatsa 1998

Το εργόχειρο και οι Ελληνίδες Μετανάστριες της Μελβούρνης. Honours thesis in Modern Greek

B.A + P.G.D. Melbourne University Vic.

Theofani Karabatsa 2006

Traditional Greek Womens' Handicraft in Melbourne

M. A. La Trobe University Vic.

Κακούτης, 1980

Στάθης Κακούτης, Παράδοση και δημοτικό τραγούδι η ταυτότητά μας.

Αθήνα: Βιβλιοπωλείο των Βιβλιοφίλων.

Κιουρτσάκης, 1989

Γιάννης Κιουρτσάκης, Το πρόβλημα της παράδοσης.

Αθήνα: Στιγμή.

Κυριακίδου - Νέστορος, 1975

Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Λαογραφικά μελετήματα.

Αθήνα: Ολκός.

Κυριακίδου - Νέστορος, 1978

Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας: κριτική ανάλυση.

Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Κυριακίδου - Νέστορος, 1983α

Αλκη Κυρακίδου - Νέστορος, Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης.

Αθήνα: Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ.

Κυριακίδου - Νέστορος, 1983β

Αλκη Κυρακίδου - Νέστορος, Η λαϊκή παράδοση: σύμβολο και πραγματικότητα, στο Δ. Γ. Τσαούσης (επιμ.), Ελληνισμός - Ελληνικότητα: ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της ελληνικής κοινωνίας: 249-256.

Αθήνα: Εστία.

Κυριακίδου - Νέστορος, 1993

Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Λαογραφικά μελετήματα II. Επιμέλεια Ν. Σκουτέρη - Διδασκάλου, Κυρ. Ντελόπουλος, Μ. Καΐρη.

Αθήνα: Πορεία.

Kyriakidis, et al.

Stilpon P. Kyriakidis, Two Studies on Modern Greek Folklore. Translated by A. Georges, & Aristotle A. Katramides. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Leontis, 1995

Artemis Leontis, "Women's Fabric Arts in Greek America", "Laografia" 12.3 (May - June): 5-11.

Levi - Strauss, 1958

Claude Levi - Strauss, Anthropologie Structurale (Δομική Ανθρωπολογία), Τόμοι 1ος, 1-6-388, Paris, στο Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1989-1990.

Λουκάτος, 1978

Δημήτριος Σ. Λουκάτος, Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία 2η Έκδοση.

Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Λουκάτος, 1981

Δημ. Σ. Λουκάτος, "Η λαϊκή παράδοση και ο ενιαίος ελληνικός χαρακτήρας", στο Κωνσταντίνος Τσάτσος, κ.ά., Η Ελληνική παράδοση: 77-88, 2η έκδοση.

Αθήνα: "Ευθύνη".

Μαλεβίτσης, 1981

Χρήστος Μαλεβίτσης, "Το νόημα της παράδοσης", Κωνσταντίνος Τσάτσος, κ.ά., Η Ελληνική παράδοση: 89-100, 2η έκδοση.

Αθήνα: "Ευθύνη".

Μαυρόγιαννης, 1999

Διονύσης Μαυρόγιαννης, Οι Σαρακοτσάνοι της Θράκης, της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας: τα πρόσωπα, οι τόποι και τα πράγματα. Τόμος 2ος.

Αθήνα - Γιάννινα: "Δωδώνη".

Μερακλής, 1984.

Μιχάλης Γ. Μερακλής, Ελληνική λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση.

Αθήνα: Οδυσσέας.

Μερακλής, 1992

Μιχάλης Γ. Μερακλής, Ελληνική λαογραφία; λαϊκή τέχνη. Τόμος 3ος.

Αθήνα: Οδυσσέας.

Μέγας, 1979

Γεώργιος Μέγας, Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν. 3η έκδοση.

Αθήνα: χ.ε.

Μπαμπινιώτης, 1998

Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας.

Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Παπανούτσος, 1981

Ε. Π. Παπανούτσος, "Η ανοικοδόμηση και το πνεύμα της παράδοσης", κ.ά., Η Ελληνική Παράδοση στο "Παράδοση και Πρωτοτυπία": 115-121, 2η έκδοση,

Αθήνα: "Ευθύνη".

Πικιώνης, 1981

Δ. Πικιώνης, "Η ανοικοδόμηση και το πνεύμα της παράδοσης", στο Κωνσταντίνος Τσάτσος, κ.ά., Η Ελληνική παράδοση: 124-132, 2η έκδοση.

Αθήνα: "Ευθύνη".

Πολίτης, 1909

Ν.Γ. Πολίτης Λαογραφία, Τόμος Α΄, 3-17.

Ρωμαίος, 1973

Κώστας Ρωμαίος Ελληνική Λαογραφία: Το Αθάνατο νερό, Τόμος 10ς.

Αθήνα Χ.ε.

Ρωμαίος, 1980

Κώστας Ρωμαίος, Κοντά στις Ρίζες: Έρευνα στον ψυχικό Κόσμο του Ελληνικού Λαού.

Αθήνα Χ.ε.

Σηφάκης, 1988

Γρηγόρης Μ. Σηφάκης, Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού.

Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Σκουτέρη - Διδασκάλου, 1982

Νόρα Σκουτέρη - Διδασκάλου, "Η παράδοση της παράδοσης: από τον καθημερινό στον επιστημονικό λόγο", στο Γ. Χατζηγώγας (επιμ.), Αρχιτεκτονική και παράδοση: 18-44.

Θεσσαλονίκη : Ατλαντίς.

Χασιώτης, 1992

Ι. Χασιώτης, "Παραδοσιακός πολιτισμός και ιστορία: η περίπτωση της Μακεδονίας και της Θράκης", στο Φ. Οικονομίδου - Μπότσιου (επιμ.), Μακεδονία – Θράκη: Ο παραδοσιακός πολιτισμός μέσα από τις συλλογές του Λ.Ε.Μ.Μ.: 9-11

Θεσσαλονίκη: Λαογραφικό & Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας.

